गुरुङ संस्कृतिमा प्रचलित रोदीगीतको विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
संकाय अन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्षको ५१०-६ को प्रयोजनका निम्ति
तयार पारिएको

अध्ययन पत्र

शोधकर्ता
केशरसिंह बस्नेत
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली एम.ए. दोस्रो वर्ष
व्यक्तिगत (प्राइभेट) परीक्षार्थी
रोल नं. (द्वितीय वर्ष) - ५८८५

मन्तव्य

नेपाली एम्.ए. देस्रो बर्षका छात्र केशरसिंह बस्नेतले 'गुरुङ संस्कृतिमा प्रचलित रोदीगीतको विश्लेषण' शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो। परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्र सम्बन्धमा म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका निम्ति अनुमोदन गर्दछु।

....
(रजनी काफ्ले ढकाल)
उपप्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. , कीर्तिपुर।

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत अध्ययन पत्र मैले श्रद्धेय गुरुवर श्री रजनी काफ्ले ढकालको शोध-निर्देशनमा पूर्ण गरेको हुँ । आफ्ना लेखन र कार्य व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि केही दुःख र झन्झट नमानी स्नेहपूर्वक निर्देशनका लागि समय दिनुका साथै महत्वपूर्ण सल्लाह र समुचित मार्गदर्शन प्रदान गरी शोधकार्य पूरा गर्न उत्प्रेरित गर्नुहुने वहाँप्रति म अत्यन्त आभारी छु । यसरी नै अध्ययन पत्रको विषयमा सल्लाह दिनुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका प्रमुख श्रद्धेय गुरुवर प्रा. राजेन्द्र सुवेदीज्यूको सहयोगप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी त्रि.वि.का लेखराज खतिवडा तथा अन्य गुरुवर्गले बेला मौकामा दिनुभएको सुझाव र प्रेरणाका लागि म हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यस अध्ययन पत्रको तयारीको क्रममा मेरा पारिवारिक सदस्यहरु, ताङ्लीचोक र मकैसिङका रोदीका सदस्यहरु, फोटो उपलब्ध गराइदिनुहुने शिक्षक देउबहादुर गुरुङ, शिक्षक डिलबहादुर गुरुङ र बहिनी उषा बस्न्यात लगायत सबैमा आभार प्रकट गर्दछु।

दिन-प्रतिदिन आधुनिक सभ्यताको प्रभावले प्राचीन संस्कृतिको अध्ययन- अनुसन्धान र विश्लेषण गर्ने काम कठीन हुदै गएको छ । यस्ता अवस्थामा विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका, क्यासेट आदि सामग्रीका साथै गुरुङ जातिको विविध पक्षका बारेमा मौलिक जानकारी दिने तमु छोंज धीं गोरखाका पदाधिकारीहरु लगायत डा. कृष्णहरि बराल र रामशरण दर्नालमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधकार्यका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्न र रोदीको वास्तविक झलकको अवलोकन गर्न स्थलगत भ्रमणमा गोरखा जिल्लाको ताङलीचोक र मकैसिंङ स्थानमा पुग्न मलाई सहयोग गर्ने त्यस क्षेत्रका गुरुङ समाजप्रति आभारी छु । शोध सामग्री सङ्कलनका रुपमा ताङलीचोकको पातीस्वाँरा, घण्टेगाउँ, भैँडाबारीलगायत मकैसिङको पीपलछाप, तीनघरे, माझगाउँ आदि स्थानीयबासिन्दा तथा रोदी परिवारका सदस्यप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा पुस्तकहरु पढ्न दिने परमानन्द धिताल पुस्तकालय, द्रव्यशाह क्याम्पस, गोरखा तथा त्रि.वि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय तथा सम्बद्ध व्यक्तिलाई बिर्सन सक्दिनँ । शोधपत्रलाई ध्यानपूर्वक कम्प्युटर टङ्कन गरिदिनुहुने मेरा अन्य मित्रहरू मोरङ निवासी केशन लुइंटेल र गोरखा निवासी अंकित भट्टमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

....
केशरसिंह बस्नेत
नेपाली केन्द्रीय विभाग
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
त्रि.वि., कीर्तिपुर।

नव वर्ष २०६८

विषयसूची

परिच्छेद - एक

अध्ययन पत्रको परिचय

१.१ अध्ययनको शीर्षक १

१.२ अध्ययन पत्रको प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ अध्ययन पत्रको उद्देश्य २

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.६ अध्ययनको औचित्य ५

१.७ सीमाङ्कन ५

१.८ सामग्री सङ्कलन र अध्ययन विधि ६

१.९ अध्ययन पत्रको रूपरेखा ७

परिच्छेद - दुई

गुरुङ जातिको परिचय

२.१ परिचय ९

२.२ संस्कृतिको अभिप्राय १२

२.३ नेपाली संस्कृतिको परम्परा १३

२.४ गुरुङ जातिको बसाइँसराई १४

२.५ तमु पितृ थलो क्होला सोँथर विशेष १५

२.६. गुरुङ जातिको रहनसहन तथा सांस्कृतिक परिवेश १६

२.६.१ संस्कार १७

२.६.२ चाडपर्व २०

२.६.३ धर्म २३

२.६.४ भाषा २३

परिच्छेद - तीन

लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ लोकगीतको परिचय २५

३.२ लोकगीतको विशेषता २६

३.३. लोकगीतको वर्गीकरण २८
३.४ गुरुङ जाति र रोदीगीत २९
३.५ रोदीको परिचय २९
३.६ निष्कर्ष ३३
परिच्छेद - चार
गुरुङ संस्कृतिमा प्रचलित रोदीगीतहरू
४.१ रोदीगीतका किसिम तथा वर्गीकरण ३४
४.१.१ विषयवस्तुका आधारमा रोदीगीत ३५
४.१.२ लयका आधारमा रोदीगीत ३८
४.१.३ संरचनाका आधारमा रोदीगीत ४०
४.२ रोदीगीतको विश्लेषण ४३
४.२.१ सांस्कृतिक जीवनको चित्रण ४४
४.२.२ ऐतिहासिक जीवनको चित्रण ४४
४.२.३ सामाजिक जीवनको चित्रण ४५
४.२.४ आर्थिक अवस्थाको चित्रण ४५
४.२.५ प्रकृति-चित्रण ४६
४.३ निष्कर्ष ४८
परिच्छेद - पाँच
उपसंहार
५.१ गुरुङ रोदीगीतको उपलब्धि ४९
५.२ गुरुङ रोदीगीतका चुनौतीहरू ५०
५.३ निष्कर्ष ५१
सन्दर्भ सामग्री सूची ५३
परिशिष्ट ५५

सङ्केत सूची

इ०	इस्वी
इ० सं०	इस्वी सम्वत्
त्रि० वि०	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
डा०	डाक्टर
पृ०	पृष्ठ
प्रो०	प्रोफेसर
प्रा०	प्राध्यापक
सम्पा०	सम्पादक
स्व०	स्वर्गीय

परिच्छेद - एक
अध्ययन पत्रको परिचय

१.१ अध्ययनको शीर्षक

प्रस्तुत अध्ययन पत्रको शीर्षक **गुरुङ संस्कृतिमा प्रचलित रोदीगीतको विश्लेषण** रहेको छ ।

१.२ अध्ययन पत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत अध्ययन पत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको ५१०-६ लोक साहित्य र अध्ययन पत्रको ५० पूर्णाङ्कको प्रयोगात्मक कार्यको प्रयोजनका निम्ति तयार गरिएको हो ।

१.३ समस्याकथन

कुनै पनि देशको भाषा साहित्यको विकासमा त्यस देशका जातजाति, तिनीहरूका परम्परा र लोकसंस्कृतिको स्थान महत्वपूर्ण देखिन्छ । लोकसाहित्य प्राचीन परम्परागत जातिय संस्कृतिको उपज हो । देशभित्र विभिन्न समुदायका जातजातिका विभिन्न प्रकारका आ-आफ्नै लोकपरम्परा हुन्छन् । त्यस्ता परम्पराहरू समाज विकासको प्रतिस्पर्धामा कोही अगाडि पुग्छन् र कोही बीचैमा बिलाएर जान्छन् । राज्यको विभेदकारी नीति, जनताको चेतनाको स्तर, अन्य संस्कृतिको आक्रमण, अध्ययन-अनुसन्धानको कमीजस्ता पक्षले गर्दा विभिन्न जातजातिका लोकसाहित्यहरू बीच बाटोबाटै समाप्त भएका उदाहरणहरू पाइन्छन् । लोकसाहित्यका अध्ययनमा सम्बन्धित क्षेत्रका विद्वान्हरूको पहुँच नपुग्नाले पनि ती लोप भएका र लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेका उदाहरणहरू छन् ।

नेपालका आदिवासी जनजातिहरूमध्ये सबैभन्दा प्राचीन मानिएका गुरुङ संस्कृतिभित्र रोदीगीतहरू प्रचलित छन्, तिनमा गुरुङ संस्कृतिका विभिन्न लोकपरम्पराहरू पाइन्छन् । तर ताङ्लिचोक र मकैसिङ क्षेत्रको अध्ययन गर्ने दिशामा विद्वान्वर्गको खासै ध्यान गएको देखिँदैन, यस सन्दर्भमा रोदी के हो ?, यो कुन जातिको संस्था हो ?, कहिलेदेखि चल्दै आएको हो ?, यसको कस्तो परम्परा छ ? आदि कुराको अध्ययन-अनुसन्धान गर्नु वाञ्छनीय छ । त्यसैले यस अध्ययन पत्रमा गोरखाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिका रोदीगीतको अध्ययनलाई मुख्य समस्या बनाइएको छ । यस मुख्य समस्याको अध्ययनसँग सम्बद्ध प्रस्तुत अध्ययन पत्र निम्न अनुसारका जिज्ञासाहरूको समाधानमा केन्द्रित रहेको छ ।

क) गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिमा के-कस्ता रोदीगीतहरू प्रचलित छन् ?

ख) तिनका रोदीगीतलाई कसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ?

ग) गोरखाजिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिका रोदीगीतमा के-कस्ता सामाजिक तथा सांस्कृतिक विशेषता प्रष्ट पार्न सकिन्छ ?

१.४ अध्ययन पत्रको उद्देश्य

यस अध्ययन पत्रको उद्देश्य यस प्रकार रहेका छन् :

क) गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिको सर्वेक्षण प्रस्तुत गर्न ।

ख) उनीहरूका रोदीगीतहरूको वर्गीकरण प्रस्तुत गर्न ।

ग) उनीहरूका रोदीगीतहरूमा पाइने सामाजिक-सांस्कृतिक विशेषताहरूको परिचय दिन ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

गुरुङ् जाति र रोदी तथा रोदीगीतका सम्बन्धमा खोजीनीति गर्ने क्रममा अध्ययन गर्दा स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरूको केही मात्रामा सङ्केत उल्लेख गरेको पाइन्छ । यस

सम्बन्धमा भएका केही पूर्वाध्ययनबाट रोदीको सामान्य स्थितिसम्म बुझ्न सकिन्छ । लोकसाहित्यका अभिष्ट पूरा गर्नखोज्ने अध्येताहरूबाट राष्ट्र, क्षेत्रीय र जाति विशेषमा चलेका रोदीगीतहहरूको सङ्कलन, विश्लेषण गर्ने कार्य निकै अगाडिदेखि चल्दै आएको छ । देशका कुना-कन्दराभित्र लुकेका र ओइलाउन थालेका लोकसाहित्यहरूको सुगन्ध र सौन्दर्यको अध्ययन चाहे जति हुन सकेको छैन । त्यसमा पनि गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङ आर्थिक तथा शैक्षिक चेतनाका दृष्टिले अत्यन्त पछाडि परेका गुरुङ संस्कृतिको बारेमा धेरै कुराहरू अनुसन्धान हुन बाँकी नै छन् । गोरखा जिल्लाको यस क्षेत्रका गुरुङ संस्कृतिमा रोदीगीतको अध्ययन पनि भएको भेटिँदैन । यस सम्बन्धमा केही सङ्क्षिप्त चर्चा र टिप्पणीहरू भएका छन् र तिनको कालक्रमिक सर्वेक्षण र समीक्षा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

क) सत्यमोहन जोशीको **हाम्रो लोकसंस्कृति** (२०१४) पुस्तकमा रोदीका रौस्याहाहरूद्वारा तयार गरिने घाटु र त्यसमा प्रयोग हुने कथा, गीत र नृत्यको चर्चा गरिएको छ ।

ख) लक्ष्मण लोहनीले **रोदीघर** (२०१३) पुस्तकमा विशेषतः लोकगीत र त्यससम्बन्धी टिप्पणी गरेका छन् । रोदीको छोटो परिचय दिएर केवल रोदीमा गाइने गीतहरूको बयान गरिएको छ ।

ग) धर्मराज थापाको **मेरो नेपाल भ्रमण** (२०१६) पुस्तकमा 'ल्होधीँका लोकगीत' भनी चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै उनको **गण्डकीको सुसेली** (२०३०) पुस्तकमा घाटुको वर्णन भएको छ भने रोदीमा जम्मा हुने युवतीहरूनै घाटुका कलाकार र संरक्षक हुन् भन्ने कुराको छनक दिइएको छैन ।

घ) जगमान गुरुङले **गुरुङ जाति र संस्कृति** (२०३४) पुस्तकमा रोदीको आदर्श र सामाजिकतामा जोड दिएर उनले रोदीका युवा-युवतीहरूको तीर्थ, मेला जाने चलन र चाडपर्व मनाउने तरिका बताएका छन् ।

ङ) जनकलाल शर्माद्वारा रचित **हाम्रो समाज** (२०३९) पुस्तकमा गुरुङको पुर्ख्यौलीको उल्लेख र साधारण रुपमा संस्कृतिबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । रोदी र रोदीगीतका विषयमा यसमा पनि केही उल्लेख छैन ।

च) डोरबहादुर बिष्टको **पिपुल्स अफ नेपाल** (इ० सं० १९६७) पुस्तकमा गुरुङ संस्कृति र तिनको संस्कृतिका बारेमा लेखिएको पाइन्छ ।

छ) भोंवर पाल्जे तमुले **हामी र हाम्रो कुलधर्म तथा परम्परा** पुस्तकमा गौतम बुद्धभन्दा हजारौं वर्षअघिदेखि गुरुङहरूको कुलधर्म प्यो-ताँ, ल्हु-ताँ थियो भन्ने कुराको चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

ज) रघुनाथ न्यौपानेले **झङ्कार**, वर्ष १७ अङ्क ५, (२०३२) मा रोदीको चलनले आफ्नो परम्परागत संस्कृतिलाई दरो र दर्बिलो पार्दै लगेको हुन्छ जसले गर्दा परम्परामा एकताको भावना जगाई मानिसमा हुनुपर्ने वास्तविक महत्वको चिनारी गराउने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

झ) **अनन्त गहिराइमा पाँच औंला**, हाम्रो संस्कृति(२०२५) आफ्नो पुस्तकमा 'संस्कृति' शब्दको व्याख्या गर्दै निबन्धकार भैरव अर्यालले भनेका छन् - "अज्ञात अतीतदेखि जातिले बाँच्दै आएको जीवनको, सोँच्दै आएको चिन्तनको र साँच्दै आएको आस्थाहरूको स्वरुप, स्वभाव र शिल्पहरूको समष्टि रुप संस्कृति हो र मनुष्य जातिले आफ्ना आवश्यकताहरूको पूर्ति गर्न वा आफ्नो आन्तरिक भावनालाई कार्यरूप दिन जुन असल चिन्तन र असल कार्यहरू गर्दछ, त्यसैले त्यस जातिको सभ्यताको परिचायक संस्कृतिको रूप लिन्छ ।"

ञ) खुशीमान तमुले **गर्भमा लुकेका तमुवान्का लोक कथाहरू** (इ.१९९२) भन्ने पुस्तकमा शिखरनाथ सुवेदी पण्डितद्वारा **गुरुङ वंशावली** (सन.१८५४) पुस्तकमा लिखित गुरुङ संस्कृतिको थर गोत्र प्रवरावली किताबमा मनगढन्ते कुरा दिएर गुरुङ संस्कृतिको अस्तित्व मेटाउन खोजेकाले राणाकालमा गुरुङहरूले उक्त पुस्तकको विरुद्ध मुद्दा हालेपछि सो पुस्तक किनबेच गर्न नपाउने लालमोहर जारी भयो र झुटो पुस्तक लेखेर अर्को जातिको नचाहिँदो कुरा प्रचार गरेवापत शिखरनाथ सुवेदीले दण्ड पनि तिर्नुपरेको थियो भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

ट) कृष्ण गुरुङले **गुरुङजातिको परम्परागत लोकसंस्कृति रोधीँ** रोधी, वर्ष १, अङ्क १ (वि.सं.२०४९) मा पुरानो संस्कृतिको जगेर्ना र सिर्जनाका लागि रोदीको स्थापना भएको हुन्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेका छन् ।

ठ) तमु ह्युल छोँज धीँ गुरुङ राष्ट्रिय परिषदद्वारा प्रकाशित पत्रिका **तमु ह्युल साँ ताँ** वर्ष २, अङ्क १, पौष २०६७ मा गुरुङ संस्कृतिको चाडपर्व र संस्कृतिको सम्बन्धमा प्रकाश पारिएको छ ।

गोरखा जिल्लामा रहेका गुरुङ संस्कृतिहरूका रोदीगीतको बारेमा यसपूर्व केही अध्ययन अनुसन्धान भए तापनि पूर्णरूपमा गोरखा जिल्लाकै ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिका रोदीगीतका बारेमा व्याख्या र विश्लेषण गरेको पाइँदैन । यस क्षेत्रका गुरुङ संस्कृतिको रोदीगीतका समग्र अध्ययन यसपूर्व नगरिएको हुनाले प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा सो गर्न लागिएको छ ।

१.६ अध्ययनको औचित्य

गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिका रोदीगीतको खोजी गरी तिनका वर्गीकरण र तिनका सामाजिक सांस्कृतिक पक्षहरूको विवेचना गरिएको यस अध्ययन पत्रको आफ्नै विशेषता र औचित्य रहेको छ । यस क्षेत्रका गुरुङ संस्कृतिको रोदीगीतका सम्बन्धमा केही अध्ययन अनुसन्धान भए पनि विस्तृत रूपमा भने भएको देखिँदैन । गोरखा जिल्लाको प्राचीन परम्परा, मौलिकता र साहित्य सृजना गर्ने सामुहिक थलोको रूपमा रहेको रोदीको प्रचलन बिस्तारै-बिस्तारै हराउँदै गएको छ । बहुभाषी, बहुजाति, बहुसाँस्कृतिक थलोको धनी नेपालको एउटा मुख्य जातीय संस्कृतिमा हुर्केको रोदीगीतको संरक्षण गरी त्यस्ता परम्परालाई निरन्तरता प्रदान गर्न सकियोस् भन्ने प्रस्तुत अध्ययन पत्र तयार गरिएको छ । यसमा सोध शीर्षकअनुरुप रोदीको सांस्कृतिक मूल्य, मान्यता तथा महत्ता र रोदीमा गाइने गीतहरूको सङ्कलन गरी तिनको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । गुरुङ संस्कृतिभित्रको रोदीगीतमा समावेश भएका विषयवस्तुहरू समेटिएको यो अध्ययन पत्र भविष्यमा गुरुङ रोदीगीतका पारखी, अनुसन्धानकर्ता, अध्ययनकर्ता आदिलाई कोसेढुङ्गो बन्न सक्नेछ भन्ने आशा गरिएको छ ।

यसभित्र समावेश भएका कतिपय विषयवस्तुहरू स्थलगत सर्वेक्षणबाट सङ्कलन गरिएका र त्यहाँका स्थानीय व्यक्तिहरूको प्रत्यक्ष अनुभूति समावेश भएकाले गुरुङ संस्कृतिसम्बन्धी इतिहासको खोजी गर्नेहरू पनि यसबाट लाभान्वित बन्न सक्नेछन् ।

१.७ सीमाङ्कन

प्रस्तुत अध्ययन पत्र निश्चित सीमामा रही तयार गरिएको छ । गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ समाजमा प्रचलित रोदीगीतको सङ्कलन र वर्गीकरणमूलक अध्ययन गर्नु नै यस अध्ययन पत्रको सीमा हो । गोरखा जिल्लाका मुख्य गरेर ताङ्लिचोक र मकैसिङमा बसोबास गर्ने गुरुङ संस्कृतिका रोदीगीतहरूको सङ्कलन र वर्गीकरणमूलक अध्ययनमा प्रस्तुत अध्ययन पत्र केन्द्रित रहेको छ । त्यसैगरी लोक साहित्यका परिप्रेक्ष्यमा रोदीगीतमा पाइने सामाजिक-सांस्कृतिक आदि अवस्थाबारे निष्कर्षमा पुग्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

१.८ सामग्री सङ्कलन र अध्ययनविधि

रोदीगीत अलिखित रूपमा गुरुङ लोकजीवनको गलागलामा रहने एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुने विधा हो । ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिमा रोदीगीतको अध्ययन गर्दा स्थलगत रूपमा त्यहाँका बूढापाकाहरूसँग सोधी नेपाली भाषा बुझ्नेहरूको सहायताले त्यस समुदायका बारेमा पुस्तकालय, बुलेटिन, लेख रचनाहरूलाई पनि सहयोग लिई मुख्यतया निम्न विधिहरू अपनाइएका छन् :

१.८.१ क्षेत्रीय अध्ययन भ्रमण विधि

रोदीगीत मौखिक साहित्य भएकाले यो क्षेत्रीय अध्ययन भ्रमणमा आधारित छ । यसका लागि गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङ क्षेत्रमा रहेका गुरुङ बस्तीलाई स्थलगत सङ्कलन र अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ ।

१.८.२ पुस्तकालयीय अध्ययन विधि

रोदीगीतको सैद्धान्तिक अध्ययन र वर्गीकरणको मापदण्डका आधारमा गुरुङ रोदीगीतको वर्गीकरण र अध्ययनका निमित्त पुस्तकालयमा प्राप्त सान्दर्भिक पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूका लेख रचनाहरूबाट सामग्री लिइएको छ ।

१.८.३ अनुवाद विधि

प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा गुरुङ भाषाका केही संस्कृतिलाई नेपालीमा उल्था गर्ने विधि अपनाइएको छ । यस अध्ययन पत्रमा केही संस्कृतिबाहेक सङ्कलित गीतहरू नेपाली भाषाका माध्यमबाट प्राथमिक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ किनकी गुरुङ भाषाका ज्ञाता

नपाइएकोले स्रोत सामग्रीहरूबाट सबै रोदीगीतलाई नेपालीमै लेखनकार्य गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

१.८.४ लेखनविधि

गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ समुदायका प्रचलित रोदीगीतहरूलाई सङ्कलन र वर्गीकरण गर्ने क्रममा क्षेत्रीय अध्ययन भ्रमण विधि, पुस्तकालीय अध्ययन विधि, अनुवादविधिका माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरी वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक पद्धतिका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.९ अध्ययन पत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययन पत्रलाई व्यवस्थित रूप दिनका लागि पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ र अन्त्यमा परिशिष्ट र सन्दर्भ कृतिसूचीसमेत समाविष्ट गरिएको छ । तिनका रूपरेखा निम्नानुसार छन् :

पहिलो परिच्छेद : अध्ययन पत्रको परिचय

यस परिच्छेदमा अध्ययन पत्रको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद : गुरुङ संस्कृतिको रहनसहन तथा सांस्कृतिक परिचय

यस परिच्छेदमा गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिको रहनसहन तथा सांस्कृतिक परिचय दिइएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद : लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

यस परिच्छेदमा लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद : गुरुङ संस्कृतिमा प्रचलित रोदीगीतहरू

यस परिच्छेदमा गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिमा प्रचलित रोदीगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ ।

पाँचौं परिच्छेद : निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा प्रस्तुत अध्ययन पत्रको निष्कर्षलाई उपसंहारका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस अध्ययन पत्रमा अध्ययनको मूल भागपश्चात् परिशिष्ट भागमा गुरुङ जातिको पहिचान हुने व्यक्ति तथा सामग्री, भेषभूषा, नेपाल एवम् गोरखा जिल्लाको मानचित्र आदि प्रस्तुत गरिएका छन् । यसै गरी सन्दर्भ कृतिसूचीअन्तर्गत अध्ययन पत्र तयारीका क्रममा उपयोग गरिएका सम्बद्ध विषयका सान्दर्भिक पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरूको वर्णानुक्रम अनुसारको सूची प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद - दुई

गुरुङ जातिको परिचय

२.१ परिचय

ऐतिहासिक कालदेखि आफ्नै छुट्टै अस्तित्व बोकेर नेपालको आदिबासीका रूपमा बसोबास गर्दै आएका गुरुङ जाति आफूलाई 'तमु' भनेर चिनाउने गर्व गर्दछन् । 'तमु'को अर्थ सजिलैसित मान्ने वा हुन्छ भन्ने एकथरिको भनाइ छ भने 'तम्रु'को अपभ्रंश रूप 'तमु' हो । 'त' भनेको माथि र 'मु' भनेको राजा भन्ने अर्थ हुन्छ । तमुभन्दा माथिल्लो राजा भन्ने बुझिन्छ । प्राचीन समयमा राजाहरू डाँडामाथि थुम्कोमा किल्ला(दरबार) बनाएर बस्थे ।[1] उनीहरू गण्डक प्रदेशमा धेरै समय राज्य चलाएर बसेका थिए ।

'तमु' भाषामा एउटा सूत्र पनि छ- 'तगै तमु तजि ।' यसको वाक्यार्थ 'सबैले समर्थन गरेर भनेको भएर पो समर्थवान् भयो ।' अर्को अर्थानुसार 'त' भनेको बज्र र 'मु' भनेको आकाश हो । 'तमु' उपाधिको रूपमा आफूलाई तुलना गरेको धारणा पनि पाइन्छ । हिँजोआज 'तमु' जातिलाई गुरुङ भनिन्छ । यस शब्दको प्रयोग चारपाँचसय वर्षदेखि शुरु गरिएको कुरा 'हामी र हाम्रो इतिहास' भन्ने लेखमा सी.बी. गोतामेले उल्लेख गरेका छन् । हिँजोआज गुरुङ शब्दनै तमु शब्दभन्दा बढी व्यापक र प्रचलित भएको देखिन्छ ।[2]

'तमु' शब्दको प्रयोगबाट 'गुरुङ' शब्दको प्रयोग सम्बन्धमा जगमान गुरुङको भनाइ अनुसार जसबम शाही (यशोब्रह्म शाह) ले 'अघि भोटमा बस्दा तिम्रो पुर्खा जिज्यूले लामो विद्या पढी घले राजाका दरबारमा राजगुरु भई बसेको हुँदा तिमीहरूलाई सबैले गुरु भन्दा रहेछन्, तर गुरु भनेको त ब्राह्मणले दीक्षा मन्त्र दिँदा दीक्षा दिनेलाई मात्र भनिन्छ, तसर्थ तिमीहरूले गुरु भनाउनु हुँदैन । अबदेखि गुरुङ भन्नू-भनाउनू' भनी राजा जशबम शाहीले भनेका हुँदा त्यहाँउप्रान्त 'गुरुङ' पद रह्यो ।[3] यस अर्थमा तमुहरूले 'गुरुङ' शब्द प्रयोग गर्न थालेको चारपाँच सय वर्ष भएको घोतानेले बताएको कुरासँग मेल खान्छ ।

---

१. सी.बी. घोताने, 'हामी र हाम्रो इतिहास' **तमु सुँ ताँ**, वर्ष १, अङ्क १, २०५० बैशाख, पृ. १५ ।

२. जगमान गुरुङ, **गुरुङ जाति र संस्कृति**, पोखरा : कोशेली प्रकाशन , २०३४, पृ. २९ ।

३. जगमान गुरुङ , पूर्ववत् , पृ. २३ ।

जनकलाल शर्माले 'नोचनले तपस्या गर्दाका समयमा जन्मेका हुँदा नोचनका सन्तान(गुरुङ) लाई लोकले 'महागुरु' भन्ने गरेको र महागुरुबाट अपभ्रंश भएर 'महागुरुङ' भएको र कालान्तरमा

'महा' लोप भएर 'गुरुङ' भएको हो, जो आज पनि त्यसै नामले प्रसिद्ध छ'[४], भन्ने तर्क दिएका छन् । जुन विचारणीय देखिन्छ, यस सम्बन्धमा सबैको एकमत हुन सकेको छैन ।

गुरुङ जातिको उत्पत्ति सम्बन्धमा आएका 'गुरुङ बंशावली' पहिलो कवि शिखरनाथ सुवेदी पण्डितद्वारा लिखित सन् १८५४ मा प्रकाशित पहिलो पुस्तक हो र दोस्रो 'इतिहास प्रकाश' योगी नरहरिनाथबाट मृगस्थलीबाट सन् १९५६ मा छापिएको पाइन्छ । पहिलो बंशावलीमा सन् १६३७ मा कास्कीका राजा जगदीश खाणलाई पुरोहित भोजराजले गुरुङहरूको चार जात र सोह्र जात भनी गरिएको उत्पत्तिको व्याख्याका रूपमा विभाजन पेश गरिएको छ । भारद्वाज गोत्रका राजकुमार 'लोचन' योगी हुन हिमालतिर लाग्दा साथमा आफ्नी पत्नी काली, गर्ग गोत्रका मुकुन्द आचार्य र तिनकी पत्नी फली तथा दास केहरसिंह खवास र उनकी पत्नी फुली हुन्छिन् । केहीवर्षपछि केहरसिंह खवासको केहरसिंह थापामा जात माथि उठ्छ । राजकुमारी कालीबाट घले महान् गुरुङ, घोताने महान् गुरुङ र लामा महान् गुरुङ हुन्छन् । त्यसैगरी पुरोहित मुकुन्द आचार्यकी पत्नीबाट लामिछाने महान् गुरुङ र प्लोने लामिछाने दुई छोरा र तीन छोरी जन्मन्छन् । पछि पुरोहित र राजकुमारका छोरा-छोरीको बिहेबारी चल्छ । उता केहरसिंहकी पत्नीबाट भने सोह्र छोरा र दश छोरी जन्मन्छन् । भाइबहिनीहरूमा बिहेबारी चल्छ । राजकुमार कहाँबाट आए, कहाँ बसे ? भन्ने केही खुलेको भेटिँदैन तर जनसङ्ख्या बढेपछि जेठो छोरो घलेलाई राजा बनाए भन्ने कथन छ । एउटै बाबुआमाबाट जन्मेका सन्तानका बीचमा मनगढन्ते कुरा लेखेर गुरुङ जातिको अस्तित्व मेटाउन खोजेको भनी राणासमक्ष मुद्दा हालेपछि सो पुस्तकमाथि प्रतिबन्ध लगाई शिखरनाथ सुवेदीलाई दण्डसमेत गराइएको थियो ।[५]

यस्ता बंशावलीहरूमा थुप्रै प्रसङ्गहरू दिने काम हिँजोआज पनि देखिएका छन्, तर राजकुमार (क्षेत्रीय) र पुरोहित(ब्राह्मण)का सन्तानहरूको संसर्गबाट चारथरिका गुरुङहरू जन्मन्छन् भने थापामा जातोन्नति भएको दासका छोरा-छोरीहरूको कुटुम्ब संसर्गबाट सोह्र थरिका गुरुङ जन्मन्छन् भन्नेकुरा डा.हर्क गुरुङले उल्लेख गरेका छन्[६] र गुरुङ जाति भारतेली आर्य समुदायको मिस्कट सन्तान देखाउन खोजेको प्रष्ट हुन्छ । डा.गुरुङका भनाइअनुसार- "कुनै पनि जाति तथा समुदायको आभास तथा प्रेरणा सो जातिको इतिहासले दिन्छ ।"[७]

४. जनकलाल शर्मा, **हाम्रो समाज : एक अध्ययन**, काठमाडौँः साझा प्रकाशन , २०६३ , पृ . ६० ।

५. खुसीमान तमु, **गर्भमा लुकेका तमुवानका लोककथाहरू,** , काठमाडौँः साझा प्रकाशन , इ. १९९२, पृ.३६ ।

६. डा.हर्क गुरुङ, 'गुरुङ जातिबारे **' तमु,** वर्ष १, अङ्क १, २०३८, पृ.२ ।

७. डा.हर्क गुरुङ, पूर्ववत् ।

सोह्रौं शताब्दीपछिका हिन्दू प्रभावबाट तयार पारिएका बंशावलीले वास्तविक इतिहासलाई बङ्ग्याएर झूटो तुल्याएको पाइन्छ । निरिप शास्त्रको आधारमा गुरुङको शारीरिक बनोट, भाषाविज्ञानको आधारमा, भोट बर्मेली भाषा तथा सांस्कृतिक आधारमा, उनीहरूको विशेष जातीय संस्कृति र धर्मलाई हेर्ने हो भने उल्लिखित कथनहरू मनगढन्ते, मिथ्यापूर्ण र तथ्यहीन मानिन्छ ।

जनकलाल शर्माकाअनुसार- "गुरुङहरू मध्यएशियाको पूर्व र उत्तरी भेगमा बस्ने यायावर हुणका सन्तानहरूले शकलाई धपाएर सोही ठाउँमा आफ्नो प्रभुत्व जमाएर बसेका थिए । यिनीहरू रुखो मिजास, असभ्य र बर्बर प्रवृत्तिका थिए । पछिल्लो कालमा आएर 'हुण' शब्द 'मङ्गोल' शब्दमा परिणत भएको पाइन्छ । भेँडापालन गर्ने यी जातिहरू यिनीहरूको आपसी कलहले गर्दा चीन शक्तिशाली हुन पुग्यो । पछि यो जाति त्यहाँबाट धपाइयो र हिमाल पार गरी नेपाल पसे । यिनैका सन्तान गुरुङ जाति हुन्" भन्ने जनकलाल शर्माको धारणा छ ।[८]

इमानसिंह चेमजोङले गुरुङहरूको घ्याबृँ र लिम्बूहरूको पारस्परिक क्रियाकलापमा समानता देखाएर गुरुङलाई किराँतसँग समाबेश गराएका छन् । त्यस्तै रुसी पुरातत्ववेत्ता आया सेहेटेन्कोले काठमाण्डौ उपत्यकाका तामाङ र तमुको जातिगत नाममा समानता भएको उल्लेख गरेका छन् । भाषागत रूपमा मात्र त्यस्तो परिकल्पना गरिएको हो भन्ने कुरा मोहनसिंह गुरुङले उल्लेख गरेका छन् ।[९] कति लेखकहरूले त गुरुङहरू भारतबाट आएका भनेका छन् भने भोटमूलका र कतिले मङ्गोल भनेका छन् । गुरुङ जातिबारे व्यापक अनुसन्धान भइरहेका छन् । यसको वास्तविक तथ्य केलाउन सफल रहेका देखिँदैनन् ।

गुरुङहरू भोटबाट आएका हुन् भन्नाको अर्को कारण घ्याबृँ (पुरोहित) को धर्मशास्त्र भोटबाट आएको हो भन्ने कुराको विश्वास हो । यसका समाधानका लागि 'क्याब्रिङ' र 'पच्यु' (गुरुङहरूका पुरोहित) ले देव पितृकार्य गर्दा प्रयोग गरिएका सामानहरूको अध्ययनबाट मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । क्याब्रिङको शक्ति वा देवताका रूपमा मानिने चराको टाउको नेपालमा पाइने चरो हुनु, अर्घुं गर्दा लाउने लुगामा नेपाली छाँटकाँट र नेपाली मौलिकता देखिनु, उसले टाउकोमा लगाउने उर्ग्यानमा नेपालकै पञ्चबुद्धको नक्सा हुनु, क्याब्रिङको लुगा काठमाडौँका प्राचीन बज्रयानमार्गीहरूका जस्ता हुनु आदिले गुरुङहरूको पुरोहित भोटेमूलको भन्दा बढी नेपालीमूलकै देखिन्छन् । केही गुरुङहरू आफूलाई भोटेमूलका भनाउन र त्यही धर्म र संस्कृति अँगाल्न ज्यादै मन पराउँछन् र यसमा गर्व पनि गर्छन् ।

---

८. जनकलाल शर्मा, पूर्ववत्, पृ . ६७ ।

९. इमानसिंह चेमजोङ, **ए हिस्ट्री एण्ड कल्चर अफ किराँत पिपुल** , काठ्माडौँ: नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र , इ. १९९५ पृ . ४१ ।

२.२ संस्कृतिको अभिप्राय

'संस्कृति' शब्दको निर्माण 'सम्' उपसर्ग लागी संस्कृतिको 'कृ' धातुमा 'क्तिन्'(ति) प्रत्यय गाँसिएर भएको हो । यसको अर्थ परम्परागत कुरा पनि हुन्छ र परिष्कार, पूर्णता र मनोविकास गर्दै जानु पनि हुन्छ । सामाजिक परम्पराद्वारा प्राप्त गरिएको सम्पूर्ण सद्गुण तथा सद्व्यवहार नै संस्कृति हो । वासुदेव त्रिपाठीका अनुसार कुनै जातिले युगौँदेखि मान्दै आएको बाहिरी रीतिरिवाज र आन्तरिक विचारधारा समेतको समष्टि नाम हो, संस्कृति । अर्थात कुनै पनि जाति, समुदाय वा समाजको समुच्चा जीवनक्रमका संस्कारहरूको सारतत्व संस्कृति मानिन्छ ।[१०]

संस्कृति शब्दको व्याख्या गर्दै निबन्धकार भैरव अर्यालले भनेका छन् -"अज्ञात अतीतदेखि जातिले बाँच्दै आएको जीवनको, सोँच्दै आएको चिन्तनको र साँच्दै आएको आस्थाहरूको स्वरुप, स्वभाव र शिल्पहरूको समष्टि रूप संस्कृति हो र मनुष्य जातिले आफ्ना आवश्यकताको पूर्ति गर्न वा आफ्ना आन्तरिक भावनालाई कार्यरूप दिन जुन असल चिन्तन र असल कार्यहरू गर्दछ । त्यसैले पछि गएर त्यस जातिको सभ्यताको परिचायक संस्कृतिको रूप दिन्छ ।"[११]

साहित्यकार कृष्णप्रसाद पराजुलीका अनुसार मनुष्य समाजमा प्रचलित विभिन्न प्रथा, विचार, रहनसहन र क्रिया तथा व्यवहारको जुन विकसित रूप देखिन्छ । त्यसैको नाम संस्कृति हो । संस्कृतिले चिन्तन एवं कलात्मक सृजनको क्रियाद्वारा व्यक्तित्व र जीवनलाई समृद्धशाली बनाउने काम गर्छ ।[१२]

कुनै पनि राष्ट्रको संस्कृतिले त्यस देशको विशेषता, पहिचान, निधि र गौरवपूर्ण परिचय दिन्छ । त्यसैले संस्कृतिलाई त्यही परिचयबाट स्वतन्त्र राष्ट्रको मुख्य विशेषता र महान् गुणहरूको परिचायक मान्ने गरिएको छ । संस्कृतिलाई परिष्कृत पार्दै युगानुकूल विकास गर्ने माध्यम शिक्षा हो र जनताको चेतना विकास नै हो । शिक्षाको उज्यालो किरणद्वारा संस्कृतिको नाममा थोपरिएर बसेका अँध्यारा पक्षहरूलाई हटाएर आफ्नो संस्कृतिलाई विकसित तुल्याउनु आवश्यक छ । समग्रमा सुशिक्षित, सुसंस्कृत, सुव्यवस्थित र सुसङ्गठित समाजको मूल्य, मान्यता र मौलिक नीतिअनुसारको संस्कृतिको अभीष्ट हो ।

---

१०. वासुदेव त्रिपाठी, 'संस्कृतिः एक चर्चा', **हाम्रो संस्कृति,** वर्ष १९ , अङ्क १, २०४१, पृ.६ ।

११. भैरव अर्याल, 'अनन्त गहिराइमा पाँचऔँला' , **हाम्रो संस्कृति**, वर्ष ३ , अंक १ , २०२५, पृ.७ ।

१२. कृष्णप्रसाद पराजुली, 'नेपाली संस्कृतिमा मौलिकता' , **रुपरेखा**, , पूर्णाङ्क ६२, २०२३ ।

२.३ नेपाली संस्कृतिको परम्परा

नेपाली संस्कृति विशेषतः वैदिक भावनामा आधारित छ । ऋग्वेद मानव जीवनको सबैभन्दा प्राचीन साहित्य हो । यसले प्राचीन सभ्यताको परिचय दिँदै आएको छ । ऋग्वेदलाई दुईहजार वर्ष इ.पू.देखि चारलाख वर्षसम्म पुरानो हुनसक्ने कुरा मानिएको छ । ऋग्वेदको रचना छत्तीसहजार वर्ष पुरानो भएकाले नेपाली संस्कृति पनि त्यत्तिकै प्राचीन संस्कृति मानिएको छ । संसारकै सर्वप्राचीन ग्रन्थ ऋग्वेदको रचना यही पुण्यभूमि नेपालमा भएकाले हिमवत्संस्कृति नै सबैभन्दा पुरानो वा पहिलो सभ्यता हो भनेर विद्वान्हरूले उल्लेख गरेका छन् ।[१३]

नाट्यसम्राट बालकृष्ण सम र इतिहासविद् योगीनरहरि नाथले पनि हिमाली संस्कृति नै विश्वको प्राचीनतम् संस्कृति हो र संसारको सर्वप्राचीन वैदिक संस्कृतिको आरम्भ नेपालबाट भएको हो भनेका छन् । राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेका 'शिवले यहीँ ल्याएथे सृष्टिको पहिलो बिहान । बुद्धले यहीँ पाएथे ज्ञानको पहिलो मुहान ॥'(राष्ट्रिय गीत)ले यही कुराको पुष्टि गर्दछ । जातिगत विभेद गरेर मानिसलाई तलमाथि पार्ने भावना नेपाली संस्कृतिले कहिल्यै आउन दिएको छैन । त्यसैले सहजीविता, सरलता, समन्वय, सौन्दर्यसाधना र शान्तिप्रियता नै नेपाली सांस्कृतिक परम्परा भएकाले यिनै वैशिष्ट्यहरूलाई आत्मासात् गर्दै नेपाली समाज अघि बढेको पाइन्छ । सृष्टिकालदेखि हिमालको कञ्चनता बोकेर बगेको नेपाली सांस्कृतिक नदीमा बेलाबेलामा कति छाल र छहराहरू मिसिँदै आए, कति हाँगा फाटेर गए, त्यसको लेखाजोखा गर्नु असम्भव छ ।[१४]

सबै मिलेर बस्ने ठूलो सानो भन्ने, भेदभावको सङ्कुचित सीमाबाट माथि उठ्ने, परोपकार गर्ने, आफ्नो विश्वासअनुसारको आचरण गर्ने, योग्यतानुसारको कर्म गर्ने र जीविका एवं व्यवसाय रोज्न स्वतन्त्रता दिने आदि उदात्त भावना वैदिक भावना नै हुन् । यिनै कुरामा नेपाली संस्कृतिको परम्परा प्रतिबिम्बित हुँदै आएको छ । दोषलाई त्यागी गुण जति आफ्नो जातीय परम्परालाई अगाडि बढाउनु प्रत्येक राष्ट्रप्रेमी, स्वाभिमानी, संस्कृतिप्रेमी नेपाली नागरिकको कर्तव्य हुन आउँछ ।

---

१३. रेवतीरमण खनाल, 'हाम्रो संस्कृतिको विवेचना,' **हाम्रो संस्कृति**, वर्ष २, अङ्क २, २०२४, पृ. २६ ।

१४. भैरव अर्याल, पूर्ववत् ,पृ. १० ।

२.४ गुरुङ जातिको बसाइँसराइ

गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ जाति भोटबाट बसाइँ सरेर आएका हुन् भन्ने केही विद्वान्हरुको भनाइ छ । यिनीहरू भोटमूलका हुन् कि भन्ने प्रश्न उठ्नाका धेरै कारणहरू छन् :

नेपाली भाषाको विकास आर्य जातिबाट आर्य इरानेली शाखा हुँदै भारपेली भाषा परिवार दक्षिण पूर्वी एशियामा फैलिएको भाषाविद्हरूले व्यक्त गरेका छन् । त्यस्तै भोट बर्मेली भाषा बोल्ने गुरुङ जातिहरू बौद्धमार्गी गुरुङहरूले बौद्ध संस्कार नेपालबाट नसिकेर भोटबाट आएका लामाहरूद्वारा बौद्धधर्मको ज्ञान यस क्षेत्रका गुरुङ जातिहरूमा पाइनुले पनि यिनीहरू भोटबाट वसाइँसराइ सरी आएका हुन् भन्ने तत्सम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने विद्वान्हरू भन्दछन् । तिव्बती बौद्ध धर्ममा बोनवादको अवशेष पाइन्छ । यसप्रकार तिब्बती लामाहरूको बौद्धधर्म, हिन्दुधर्म र बोनवाद आदि मिसिएको बौद्धधर्म मान्ने यस क्षेत्रका गुरुङ जातिहरूले सिकेका हुनाले यिनीहरूको संस्कृत भोटमूलका देखिनु स्वभाविकै हो ।[१५]

इमानसिंह चेमजोङले उल्लेख गरेअनुसार किराँतहरू पूर्वी नेपालबाट बेनीमा राज्य गर्न पुगेको कुरामाथि विचार गर्दा पूर्वपट्टिको काठमाडौँबाट बेनी नै पर्ने हुनाले सम्भवतः बेनीमा पुगेका किराँतहरू लिच्छवीहरूसित पराजित किराँतहरू नै हुन् र उनीहरूद्वारा पश्चिम नेपालमा राज्य स्थापना गरिएको हुन सक्दछ भन्ने मत केही विद्वान्हरूले प्रकट गरेका हुँदा गुरुङ बंश बेनीका प्राचीन किराँत बंश हुने संकेत पाइन्छ । तर ३००० बर्ष अघि नै गुरुङ बंशको छुट्टै अस्तित्व कायम भै सकेको थियो भन्ने मतसँग भने कालक्रमका दृष्टिले यी माथिका तर्कहरू मेल नखान सक्छन् ।[१६]

सोभियत संघको लेनिनग्राढ विश्वविद्यालयका ऐतिहासिक पुरातत्वविद् डा. एनातोली याकोब्लभ शेटेन्कोको अन्वेषणबाट काठमाडौँको बूढानिलकण्ठको दक्षिणपूर्वी धोबीखोलामा प्राप्त ढुङ्गे हतियारलाई आधार मानी नेपालमा मानव वस्तीहरू विकसित भएका थिए भन्ने पुष्ट्याँइ मिल्दछ । १३ करोड वर्ष अगाडि बनेको पर्वत श्रृङ्खलाहरू र उपत्यकाहरूमा पछाडि प्राणी विशेषको आकर्षण बढ्दै गएको बुझिन्छ । त्यसपछि ढुङ्गेयुगका विकासका चरणहरू पार गर्दै पूर्व मानवको रूपमा परिवर्तन भएका हुन् भन्ने अन्वेषक तथा विशेषज्ञहरूको भनाइ छ । त्यसै गरी रुसी पुरातत्वविद्

---

१५. सी.बी. घोतानेद्वारा प्राप्त जानकारी अनुसार ।

१६. इमानसिंह चेम्जोङ, पूर्ववत् पृ. ४४ ।

आया सेहेटेन्कोले किराँतसम्प्रदायसँग गुरुङहरूको भाषा, परिवार, शारीरिक बनोट, भेषभूषा, झाँक्रीहरूको चलन र संस्कृतिमा देखिएका सामाञ्जस्य आदिलाई हेर्दा गुरुङ जाति पनि नेपालको महाभारत चुरे श्रृङ्खलाको आसपासमा पहाडी क्षेत्रभित्र धेरै पहिला नै विकसित हुँदै आएका आदिबासी हुन् भन्न सकिन्छ ।

२.५ तमु पितृ थलो क्होला सोंथर विशेष :

कास्कीको उत्तरपूर्वी क्षेत्र कास्की र लमजुङ्ग जिल्लाको सिमाना नजिक अन्नपूर्ण तथा लमजुङ्ग हिमालको नजिक पर्ने समथर तथा दक्षिणतिर ढल परेर रहेका आकर्षक तमुको प्राचीनसभ्यता तथा विकास भएको स्थलको रुपमा क्होला सोंथरलाई लिन सकिन्छ । बसाइँ सर्ने क्रममा तिब्वत, मनाङ हुँदै विभिन्न ठाउँहरूमा बस्दै अन्ततः हिमाली क्षेत्र पार गर्दै तमुहरूको ख्येहरू क्होलामा आएर बसेको कुरा इतिहासले प्रष्ट पारेको छ । विभिन्न ठाँउहरूबाट शुरुवात भएका संस्कार, संस्कृति, पूजाआजा गर्ने विधि क्होलामा आएपश्चात् त्यहाँको राजा रजौटा र जनता अनि खेगी गुरुङहरू बसी एउटा व्यवस्थित राज्यको स्थापना गरी सबैका कार्य विभाजन गराए । राजा शासक भएर सम्पूर्ण राज्यको हेरविचार, म्हिग्रेच्वोले पुरोहितसँग सल्लाह गरी सुशासन दिने, पसेङहरूले गाउँ र ह्युलाको निगरानी, प्हइमेखुकुरले पज्युल्हेब्री लम खेगीहरूको व्यवस्था, म्हिनाकुजोले गाउँटोलमा सूचनाप्रवाह गर्ने गराए । पच्युगुरुले थाकु मोकु चैइकुलाई मन्छाउने र तन्त्रमन्त्रबाट औषधि उपचार गर्ने भने ल्हेब्रीले थाकु सोंगु थालाई पन्छाउने, चोखो, निसतो तथा सहसाधना गर्ने थिए । लमगुरुको स्वस्तिशान्ति क्षेखु आयु साधन पूजाआजा गर्ने कार्य विभाजन गराए, जुन हिमाली क्षेत्रमा अझै प्रयोगमा छन् । जसलाई क्होला छोंजबाट प्रतिपादित व्यवस्था भनिन्छ ।[१७]

राजाले राज्य सञ्चालनमा करको व्यवस्था गरी कर उठाउने क्रममा तप्रां भन्ने ठाउँमा बस्ने आस्यों लेम्कुले कर दिन नमानेपछि दरबारमा कार्यरत उनका भान्जा चिमी उईटुलाई कर नदिने लेम्कु मामाको जिब्रो, नाक कान तथा श्रीमती माइजूको दूध काटेर ल्याउने उर्दी गरेबमोजिम भान्जाले सबै काम गरेर देखाए । मामा माइजूले उनको यस कार्यका लागि भान्जालाई सराप दिए । केही समयमा भान्जा चिमी उईटुको मृत्यु भयो । राजाले उनको पय गरिदिनु भयो । तर मामा माइजू रिसाएकोले आस्यो टालो दिने छैन । त्यो बिना कसले पय गर्न सकिन्छ भन्दा स्योंलु पच्युले गर्ने भयो पयोको क्रममा ढिकुर प्लको अगाडि राखेको सबै खानेकुराहरू खाए । यति भएपछि उनी स्वर्ग पुगे भन्ने विस्वास सबैमा पऱ्यो ।

१७. **तमु ह्युल सुँ ताँ**, तमु प्यें ल्हु संघ , केन्द्रीय समितिको वार्षिक प्रतिवेदन , वर्ष २,, अङ्क १, पौष २०६७, मुखपत्र, पृ. ६१ ।

तर केही महिनापछि ह्युल कोसी गर्न आउने खेगी गुरुले बनमा अचम्मको किरा कराएको सुने । उनी त्यहाँ पुग्दा आफू भिमी उइटु राजाका कारिन्दा भएको र सेङ्लु पच्युले आस्योटालो नदिइकन पय गरेकाले स्वर्ग पुग्न नसकेको कुरा राजालाई सुनाउनू भन्ने खबर पठाए । उनीहरूले त्यसैगरी पुनः राजाले उइटुबाट पच्यु गुरु, ल्हेब्रुबाट ल्हेब्री गुरु ल्याएर पय गर्ने प्रबन्ध मिलाए तर आस्यो टालोका लागि आस्यो लेम्कुसँग बिन्ती बिसाए । उनले तल चउरको कुनामा मेरो घट्टा छ, पिठो सोर्ने टालोको टुक्राले आस्यो टालो र जाँतोको मिउदा गेडा अन्नले सोनी पा जाँड गरी काम चलाउनू भनेपछि सोहीअनुरूप पुनः पय गरेपछि स्वर्ग तार्ने कार्य भएको पच्यु तथा ल्हेब्रीको प्येमा उल्लेख छ । यस प्रकार आस्योले दिने टालो तथा सोना पा मावली जाँड नभएसम्म पय कर्म पूरा नहुने स्पष्ट देखाइएको छ । जुन पच्युको सेर्कामा सिलसिलेवार छ । यस बारे विगतमा कास्कीको काउरे फेदीमा पर्ने बयरघारीको प्रथम खेगी भेलामा अब आइन्दा लेम्कुलाई आस्यो गरी भान्जा चिमीको पय अर्घुं गरेको देखाएर एकरुपता गर्ने निर्णय भइसकेको केन्द्रीय परिषदले निर्णय गरिसकेको छ ।[१८]

२.६ गुरुङ जातिको रहनसहन तथा सांस्कृतिक परिवेश :

संसारका कुनैपनि जातिका आ-आफ्नै किसिमका रहनसहन तथा सांस्कृतिक परिवेश हुन्छन् । सांस्कृतिक परिवेशभित्र रहनसहन, चालचलन र रीतिरिवाज अटाएको हुन्छ । गुरुङ सांस्कृतिक परिवेशभित्र संस्कृतिको परिधि, सामाजिक महत्व तथा परिष्कार रहेका छन् । यस क्षेत्रमा रहेका आदिवासी नेपाली गुरुङ जातिले आफ्ना पिता-पुर्खाको पालादेखि आस्था र निष्ठापूर्वक आत्मसाथ गर्दै आएका संस्कारको झलक तथा तिनको सांस्कृतिक रूपरेखा संक्षेपमा प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ, जसलाई निम्नलिखित आरेखमा प्रस्तुत गरिएको छ :

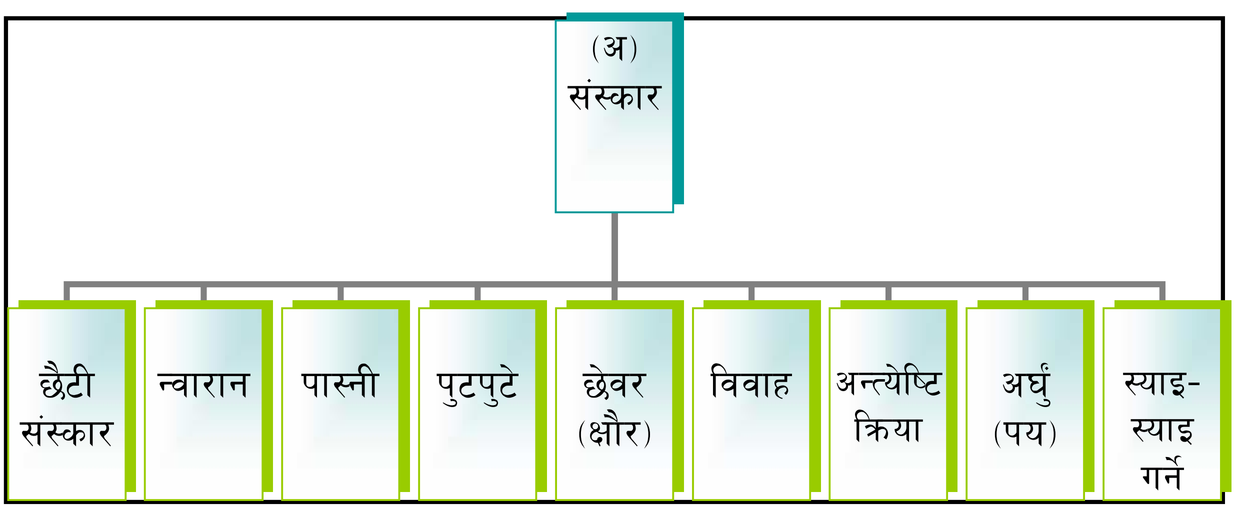

१८. तमु ह्युल सुँ ताँ, , पूर्ववत् ।

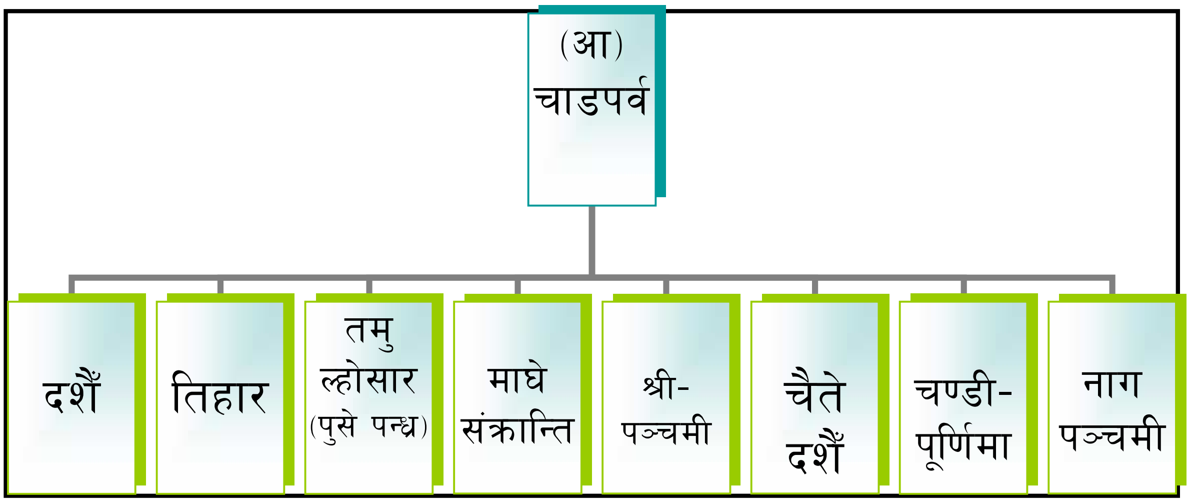

२.६.१ संस्कार

क) छैटी संस्कार

बालक जन्मेको छैटौँ दिन भावीले भाग्य कोर्छन् भन्ने व्यापक जनविश्वास नेपाली समाजको गुरुङ जातिमा विस्वास रहेको देखिन्छ । त्यस दिन छैटी देवीको हिन्दू र बौद्ध संस्कारअनुरुप पूजाआजा रातभर अखण्ड बत्ती बालिन्छ । बालकलाई राम्रो शयनमा सुताएर भावीलाई खुशी पार्न नाचगान गरी जाग्राम बसिन्छ । टपरीमा एक माना चामल राखेर त्यसमाथि दियो-बत्ती बाली राम्रा परिकारसमेत राखेर बालकको सिरानमा राख्ने चलन रहेको छ । यस क्षेत्रमा छोराहरू जन्मने तर मृत्यु भइरहने घर परिवारमा छैटीको संस्कारअनुरूप पुत्र बढ्याइँ गर्ने संस्कार रहेको छ ।

ख) न्वारान

यस क्षेत्रमा गुरुङहरू बालक जन्मेको नौदेखि एघार दिन सम्ममा र बालिकाको सातदेखि एघार दिनमा न्वारान गरेर पानी चोख्याउने चलन छ । त्यस बेलासम्म सूतक बार्ने परम्परा रहेकोले पूजापाठ र शुभकार्य गर्दैनन् । न्वारानको दिनमा बालकलाई पञ्चरत्नको शुद्ध जलले नुहाउने चलन छ । पार्गपद्धतिअनुसार पनि वर्ग जुराउने गरिन्छ । नाम राशीको टिप्पणीअनुरूप नाम पनि राखिन्छ ।

ग) पास्नी

छोराको पाँच महिनामा र छोरीको छ महिनामा पास्नी गर्ने चलन छ । पास्नीमा माछा मासु विभिन्न परिकार बनाएर पूर्व मोहोडा पारी असर्फीले अन्नप्रासन गर्ने चलन छ । सो समयमा एकमाना चामलको भात पकाई त्यही भात नै अन्नप्रासनको रूपमा ग्रहण गराउने चलन छ । बाँकी रहेको भात आमाले खाने प्रचलन पनि रहेको छ । नयाँ लुगा लगाइदिने काम पनि त्यसबेलै हुन्छ । पहिला-पहिला अन्नप्रासन नगरी गाउँघरको यत्रतत्र नलैजाने चलन थियो तर अहिले भने यस ठाउँमा त्यो चलन हटेको छ ।

ग) पुटपुटे

बालक जन्मेको खुशीयालीमा घर परिवारका सदस्यहरूले गर्ने रमाइलो क्रियाकलाप पुटपुटे हो । सुरुसुरुमा त्यस्तो प्रचलन ताङ्लिचोक र मकैसिङमा रहेको थियो तर अहिले त्यो पूरै हटिसकेको छ ।

घ) छेवर (क्षौर)

पार्गपद्धतिअनुसार बिजोर वर्ष पारेर छेवर गर्ने चलन रहेको छ । वर्गअनुसार हिन्दू पात्रोमा भने जोर वर्षमा नै छेवर गरेको देखिन्छ । आठ देखि १२ वर्षभित्र छोराको छेवर गर्ने चलन छ । साइत हेराएर गाईको गोठमा लगेर पूर्व मोहोडा गराई त्यस वर्षका सगुनी पुरुषले कैँचीले कपाल काट्ने र सगुनी स्त्रीले त्यो कपाल भुईंमा खस्न नदिई चरेसको थालमा थाप्ने गर्दछन् र भोलिपल्ट टुपी राखेर सबै कपाल खौरी दिन्छन् । यस क्षेत्रमा जेठो मामाले कपाल काट्ने चलन रहेको छ । त्यसबखत माछाको परिकार अनिवार्य सगुनका रूपमा चाहिन्छ । मामाले टोपी तथा गच्छेअनुसारको लुगाफाटा दिन्छन् त्यति गरेपछि हिन्दू तथा बौद्ध परम्पराअनुसार त्यो बालकको कर्म चल्छ उसले गर्ने सबै कार्यहरू मान्य हुन्छन् । छेवर नगर्दासम्म कर्म नचलेको मानिन्छ । यो संस्कार छोराको मात्र गरिन्छ, छोरीको भने सात वा नौ वर्षमा पार्गपद्धतिअनुसार साइत जुराएर गुन्यूचोलो दिइन्छ ।

ङ) विवाह

दुई पृथक् आत्माका बीचमा मङ्गलसूत्र बन्धनलाई विवाह भनिन्छ । सँगै बाँच्ने, सँगै मर्ने तथा बाँचुञ्जेल एक आत्माका रूपमा रहने काम विवाह भएकाले विवाहयोग्य उमेर पुगेपछि बाबुआमाले घर सल्लाह गरी वर्ग जुराएर विवाह गर्ने चलन छ । गुरुङहरू पाँच र नौ वर्गको फरक पारी विवाह गर्दछन् । बिहेको कुरा मिलेपछि केटापक्ष साइपाटा लिएर केटीको घर

जान्छन् । रोटी, रक्सी, हैसियतअनुसारको कोसेली लिएर जान्छन् । गन्नेमान्ने व्यक्तिहरू बसेर आजदेखि तिम्रो छोरो र तिम्री छोरीको विवाहको वर्ग जुऱ्यो र केटी केटाको वर्गमा सरिन् भनिन्छ ।

विवाहमा हिँजोआज बाजागाजाका साथ जाने गरिन्छ । दुलाहाको घरमा पुगेपछि आँगनमा दही, अक्षता, फूलपाती आदिले पञ्चकन्या र दुलही पुऱ्याउन आउनेहरूका स्वागत गरिन्छ र दुलही भित्र्याइन्छ । दुलहीलाई नन्दले बाटो छेक्छिन् । दुलहीले दक्षिणा दिएपछि बाटो छोडिदिन्छिन् र गृहप्रवेश हुन्छ । भण्डारमा रहेका सरसामान देखाउने काम दुलहीलाई सिकाइन्छ । आफन्तले दुलहीलाई टीकाटाला गरिदिन्छन् । कन्या केटा र कन्या केटीले दुलाहा-दुलहीलाई दहीको सगुन दिन्छन् । भोलिपल्ट दुलही पक्षकाहरूले नाचको खालमा दुलाहा-दुलहीलाई टीका लगाई दिन्छन् र खानपान गरेर फर्कन्छन् । दुलहीसँग दुईचार जना सँगिनीहरू पनि रहन्छन् । दुलान फर्काउँदा एक सातापछि वरपक्षका भद्रभलाद्मीहरू दुलाहा-दुलहीहरू आफ्नो कोसेलीपात लिएर माइती मान्न दुलहीको घर जान्छन् । आफ्नो हैसियतअनुसारका कासेलीपातहरू दिएर ढोगभेट र चिनाजानी गर्दछन् । भोलिपल्ट दुलाहा-दुलही आफ्नै घर फर्कन्छन् ।

च) अन्त्येष्टि क्रिया

मृत्यु भएपछि शवलाई नैनासुतको चारहाते कात्रो ओढाउँछन् । सर्वप्रथम शवलाई मावली पक्षका पुरुषले मृतकका मुखमा प्युरी राख्दछन् । छोरीले मुख धोइदिने कार्य गर्दछन् । छोरी अजातमा गए नाताको नजिक अर्को छोरी पर्नेले सो कार्य गर्नुपर्दछ । हिमालपट्टि (उत्तर) टाउको पारेर शवलाई गाडिन्छ । शव लैजानुपूर्व छोराले बाण हान्नुपर्छ । एकातिर ताकेर अर्कोतिर बाण हानेपछि बल्ल सो कार्य सम्पन्न हुन्छ । एकमाना चामलको भात पकाएर शव लैजाने बाटोतिर चारैतर्फ छर्नुपर्छ । त्यसो गर्नाको कारण मृतात्मालाई भोटे कुकुरले बाटो छेक्दछ भनेर भात छरेको भन्ने विस्वास रहेको छ । पाँच सात जना मात्र बसेर शव गाड्दा बस्छन् । छोराहरुले कपाल खौरेर चोखो गरी घरमा आएर आफ्नो परम्पराअनुसार काज किरिया गर्दछन् । अर्घुँ गर्नका लागि मृतकको नङ वा कपाल लिएर फर्कन्छन् । सो नङ वा कपाललाई अर्घु गर्दा

पार्गपद्धतिअनुसार त्यसलाई डिकुरामा राखेर उडाउने काम गरिन्छ । सो काम लामा वा घ्याबृङबाट गरिन्छ ।

एघारौं दिनमा अर्घुं थालेर तेह्रौं दिनमा जूठो फाली स्वस्तिशान्ति गर्दछन् । माइती मावली आएर सो कार्यमा संलग्न हुन्छन् र मृतकले सेवन गर्ने गरेको कुनै एक खानेकुरा किरिया पुत्रीले छोड्ने काम गर्दछन् ।

छ) अर्घुं (पय)

पय भनेको पित्रृमुक्ति गर्ने कार्य हो । यसलाई नेपालीमा अर्घुं भनिन्छ । लामा शास्त्रअनुसार मानिस मरेको उनन्पचास दिन पुगेपछि मृतकले आफ्नो कर्मअनुसार चोला बदल्छ भन्ने बिस्वास गुरुङ जातिमा रहेको छ । तर पच्युँ घ्याबृँ अनुसार यति दिनमै अर्घुं गरिसक्नुपर्छ भन्ने छैन । अनुकूल हेरी साइत जुराएर बेलुकामा अर्घुं गर्ने गरिन्छ । आँगनमा मान्द्रो, गुन्द्री त्यसमाथि कम्बल ओछ्याएर त्यसमा आठ हात लम्बाइ भएको बाँसको शरलाई दक्षिणतिर राखिएको हुन्छ । माईती मावली सबैतिरका उपस्थित भएर पञ्चकारद्वारा सबैले पूजा गर्छन् । पुरोहितले मन्त्र पढेर अखण्ड बत्ती बाल्छन् । अर्घुं नसकिएसम्म बत्ती बालिरहन्छन् । ट्याम्को ढोलक बजाउँछन् । अर्घुं थालेपछि लामा पुरोहितले देव पित्रृको पूजा गर्छन् । नौ तलामा चौरासीओटा जीवजन्तुका चौरासी योनीको प्रतीकका रूपमा पौवाहरू राख्छन् । कुकुरडाइनोको काठबाट बनाइएको मृतात्माको प्रतीकलाई गहना र सुन्दर कपडाले सिँगार्दछन् । ढुङ्गा माथि गोवरका दुईओटा शिवलिङ्ग बनाएर तीनओटा निगालाको शरले त्रिखुट्टी र नयाँ माटाको भाँडाको प्वाल बनाएर जाँडको धारा दिन्छन् । त्यसबाट शिवलिङ्गको अभिषेक गराइन्छ ।

यहाँ चाँपको काठ अनिवार्य चाहिन्छ । रातमा पोथी कुखुरालाई मन्छाएर झुण्ड्याइन्छ । कुखुरालाई पानी छर्किएपछि मान्नासाथ त्यहीबेलामा ज्वाइँले निमोठ्नु पर्दछ । त्यस कुखुराको मासु दाजुभाइले नखाने चलन छ । कुटुम्बलेमात्र खाने गर्दछन् ।

मकैसिङ र ताङ्लिचोकका गुरुङहरूलाई चारजाते र सोह्रजाते गरी विभाजन गरिएको छ । चार जातेले लामा र सोह्रजातेले घ्याबृङ प्रयोग गर्दछन् ।

ज) स्याइ-स्याइ गर्ने

मकैसिङ र ताङ्लिचोकका गुरुङ जातिहरूमा स्याइ-स्याइ गर्ने चलन छैन । स्याइ-स्याइ भनेको मानिस मरेको बखतमा इष्टमित्रहरूले सान्त्वना दिन जाँदा केही न केही दिएर शिर उठाउने कार्य हो । काँचो धागो रङगाएर केटालाई भए नौ गाँठो र केटीलाई भए सात गाँठो बनाएर मालाजस्तै घाँटीमा लगाइदिने चलन नै स्याइ-स्याइ गर्ने कार्य हो ।

२.६.२ चाडपर्व

खासखास प्रकारका धार्मिक कार्य गरिने वा उत्सव मनाइने दिनलाई चाड भन्ने गरिन्छ । मानिसहरूले आफू जन्मेको, हुर्केको, खेलेको ठाउँमा आफ्ना आवस्यकता र इच्छानुसारका वस्तुहरूको सिर्जना गर्दै गएपछि आफ्ना व्यवहार, मान्यता र रीतिरिवाजले संस्कार, धर्म र चाडको रूप लियो । मान्छेले यस क्षेत्रमा पनि आफ्ना जातिगत रूपमा हर्षोल्लासका साथ नाचगान गरेर विभिन्न चाडपर्व मनाउने चलन यहाँका गुरुङ जातिमा रहेको छ ।

क) दशैं

आश्विन शुक्ल प्रतिपदाको दिनदेखि कोजाग्रत पूर्णिमासम्मको पन्ध्र दिनलाई दशैं भन्ने गरिन्छ । हिन्दू तथा बौद्ध गुरुङहरूले परापूर्वकालमा प्रकृतिलाई नै स्रष्टा मानेर प्रकृतिपूजा गर्ने गर्दथे । बुद्धको जन्मभूमि नेपालमा गुरुङहरू भोटका लामाहरू मार्फत बुद्धधर्म मान्ने थाले भने दक्षिण पश्चिमबाट हिन्दू शरणार्थीहरूको प्रभावले केही गुरुङहरू हिन्दू धर्मालम्बी बन्न पुगे । घटस्थापनाको दिनमा जमरा राख्ने, फूलपातीको दिनमा देव पित्रृको पूजागर्ने, महाष्टमीको दिनमा बिहानै दुर्गापूजा गर्ने, भाँडावर्तन र हातहतियारको पूजा पनि गर्ने तथा बली दिने र बेलुकी रातमा कालरात्रिको पूजा गर्ने गर्दछन् । हिंजोआज यहाँका गुरुङहरूले माल्सीरी गाउन छाडिसकेका छन् । दशमीको दिनमा सबै जातका गुरुङहरू मान्यजनको हातबाट टीका लगाई आशीष थाप्ने गर्दछन् । यो परम्परा सम्राट अशोकपछि आजसम्म बौद्धमार्गीहरू तथा हिन्दूहरूमा पूजाआजा गर्ने चलन अद्यावधि छँदैछ ।

हिन्दूहरू दशैंभरि देवीदेवताको पूजा गर्दछन् । बौद्धमार्गीहरू विजयादशमीको दिन सेतो दहीचामलको टीका र जमरा लगाउँछन् । हिन्दूहरू रातो अक्षता प्रयोग गर्दछन् । यहाँ दशैंको अन्तिम दिनमा गाउँको मुखियाको घरमा बसेर भोज खाने चलन रहेको छ ।

तमु छौंज धिँ जिल्ला कार्य समिति गोरखा गठन भएपछि गुरुङहरूले यस भेकमा दशैं बौद्धहरूको चाड होइन, त्यसैले यो चाड मान्नु पर्दैन भन्ने प्रसंग चलेको छ ।

ख) तिहार

यमपञ्चक भनिने तिहार पाँच दिनसम्म मनाइन्छ । पहिलो दिन कागपूजा, दोस्रो दिन कुकुरपूजा, तेस्रो दिन गाईपूजा, चौथो दिन गोरुपूजा र पाँचौ दिन भाइपूजा गरेर विशेष रूपमा मनाइन्छ । काग र कुकुरलाई यमराजको दूत, गाईलाई लक्ष्मीमाता, गोरुलाई शिवको वाहनका रूपमा पूजाआजा गरिन्छ । यमदूतले भाइ लिन आउँदा मखमली फूल जबसम्म ओइलाउँदैन तबसम्म लैजान नमिल्ने बचन गरेपछि दिदीको आग्रहलाई यमदूतले स्वीकारेको र मखमली फूल कहिल्यै नसुकेकाले आफ्नो भाइको बीसासय आयु भएको विस्वासकासाथ दिदीबहिनीको हातबाट दाजुभाइले टीका लगाउने चलन यस क्षेत्रमा रहेको छ । दाजुभाइले पनि आफ्नो गच्छेअनुसारको भेटी दिदीबहिनीलाई दिने र दिदीबहिनीले पनि सोहीअनुसारको सेलरोटी, फलफूल आदि दिने काम गर्दछन् । देउसी र भैलो खेल्ने चलन यहाँका गुरुङ जातिमा रहेको छ ।

ग) ल्होसार (ल्होछार)

पन्ध्रपुसको दिनमा ल्होसार मान्ने काम हुन्छ । 'ल्हो' भनेको विभिन्न बाह्र जीवजन्तुको नाममा आधारित तत्वीय वर्षलाई बुझाउँछ भने 'छार' वा 'सार' भनेको नयाँ, नवीन भन्ने बुझाउँछ । नेपालको तामाङ, गुरुङ तथा थकाली, दुरालगायत आदिवासीको भाषामा 'ल्हो' शब्दले र तिब्बती, शेर्पा, ह्योल्मो, सीङ्सा, तोप्केगोला, डोल्पाली, होलुङ आदि हिमाली जनसमुदाय र तिब्बती भाषामा 'ल्हो' शब्दले सम्वत, सम्वत्सर, साल, वर्ष, ऋतु, मान्छेकोउमेर आदि बुझाउने तत्वीय चक्रमा रहेका बाह्रओटा जीवजन्तुहरूको नामकरण भएको वर्षहरूको समूहलाई बुझाउँछ ।[१९]

चन्द्रमासमा आधारित नयाँ वर्ष आरम्भ उत्सवको रूपमा यसलाई लिइन्छ । तिहारमा देउसी, भैलो खेली बटुलेको, सँगालेको धान-चामल-पैसाले त्यसदिन रमाइलो गरी भोज खान्छन् । यस क्षेत्रका गुरुङहरू ल्होसारमा सबै गाउँले मिलेर बारीको पाटामा वा फराकिलो चौरमा गई मनोरञ्जनकासाथ नाचगान गरी रमाइलो गर्दछन् ।

घ) माघे संक्रान्ति

माघे संक्रान्तिका दिन गुरुङहरू आ-आफ्ना घरमा अघिल्लो दिन पकाएका कन्दमूलहरू खाने गर्दछन् । आफन्तजनहरूलाई बोलाएर मिठा-मिठा परिकार पनि खाने गर्दछन् । सूर्य उत्तरायण हुने हुँदा अझैपनि बूढाबूढी सूर्यको उपासना गर्दछन् ।

यस दिन बिहान पँधेरामा नुहाई बाबु माइतीले छोरी बहिनीको गोडा धोई जल खान्छन् । माघे संक्रान्ति पर्व यस क्षेत्रभित्र मनाइने र अन्यत्र फरक-फरक नै रहेको पाइन्छ ।

ङ) श्रीपञ्चमी

श्रीपञ्चमीको दिन यस क्षत्रमा सरस्वतीको पूजापाठ गर्ने र ताङ्लिचोकमा घाटु नृत्य लगाउने गरिन्छ । मकैसिङ र ताङ्लिचोकमा रहेका गुरुङहरू महादेवडाँडास्थित महादेवथानमा पूजाआजा गर्न घुइँचो लाग्छन् । सो दिन नाक-कान छेड्ने चलन पनि रहेको छ ।

च) चैते दशैं

चैत्र अष्टमीका दिन बिहान दुर्गा भवानीको पूजापाठ गर्ने दिनमा घाटु लोकनृत्य नचाई यो उत्सव मनाइन्छ ।

१९. अजितमान तामाङ, 'प्राचीन र ऐतिहासिक सांस्कृतिक पर्व ल्होसार' **गोरखापत्र** ,२०६७ फागुन २१ गते शनिबार, पृ .क ।

छ) चण्डी पूर्णिमा

बैशाख पूर्णिमाको दिन चण्डी देवीको पूजा गरी यो पर्व मनाइन्छ । यहीदिनमा घाटुनाचको समापन गरिन्छ । बैशाख त्रयोदशीका दिनदेखि पूर्णिमासम्म नाचगान गरी घाटु धुर्ने काम गर्दछन् । आफन्तजनहरूलाई घरघरमा डाकेर खाने खुवाउने गर्दछन् ।

ज) नागपञ्चमी

त्यस दिन हरेक घरको ढोकामा नागको तस्विर टाँस्ने चलन रहेको छ । बाहुनले घरघरमा नाग टाँसी नागको भयबाट मुक्ति पाउने आशाका साथ यसलाई मनाउने गर्दछन् । पार्गपद्धतिअनुसार पार्गशान्ति पनि गर्ने चलन रहेको छ ।

२.६.३ धर्म

यस क्षेत्रका गुरुङ जातिहरु धेरैजसोले बुद्धधर्म मान्दछन् । केही नगन्य रूपमा मात्र हिन्दूधर्म मान्दछन् । यस सम्बन्धमा प्राचीन आदिबासी समाजमा मौलोको निकै ठूलो महत्व रहेको देखिन्छ । ऐतिहासिक कालमा पहाडी खण्डमा बस्ने आदिबासीहरूको सबैभन्दा ठूलो सुरक्षाको अस्त्र नै किल्ला थियो । राणाकालिन समयमा पैंतीस जिल्ला चारसय बयानब्बे थुम्का मौला थिए । गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङको बीचमा रहेको महादेवडाँडा थुमको

रूपमा रहेको थियो । हाल महादेवथानको रूपमा दैनिक पूजाआजा हुने गर्दछ । आजभोलि गुरुङ जाति बाहेक अन्य जातिले पनि पूजाआजा गर्न जाने गर्दछन् ।

यस सम्बन्धमा आफ्ना पूर्खादेखि मान्दै आएका जनश्रुति, लोकविस्वास, लोकधारणा र लोकसंस्कारमा आधारित धर्म उनीहरूले मान्दै आएका छन् । जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त गर्ने धार्मिक संस्कार यिनीहरूमा रहेको पाइन्छ । धर्मलाई मूल, स्वभाव, सहज वृत्ति, स्वर्ग प्राप्त गर्ने बाटो, कर्तव्य, सत्कर्म व्यवहारका रूपमा यिनीहरूले मान्दै आएका छन् । विद्वान् महात्माहरूबाट प्रतिपादित नीति र विधि-विधानलाई धर्मको रूपमा मान्दै आएका छन् ।

२.६.४ भाषा

नब्बे प्रतिशत भन्दा बढी गुरुङ जातिको बसोबास रहेको यस क्षेत्रमा गुरुङहरूको आफ्नै गुरुङ भाषा भएको पाइँदैन । नेपालमा बोलिने आग्नेली, द्रबिडेली, भोटबर्मेली तथा आर्ययुरोपेली (भारोपेली) भाषा परिवारहरूमध्ये भोटबर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गत गुरुङ भाषा पर्दछ । यसलाई आरेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

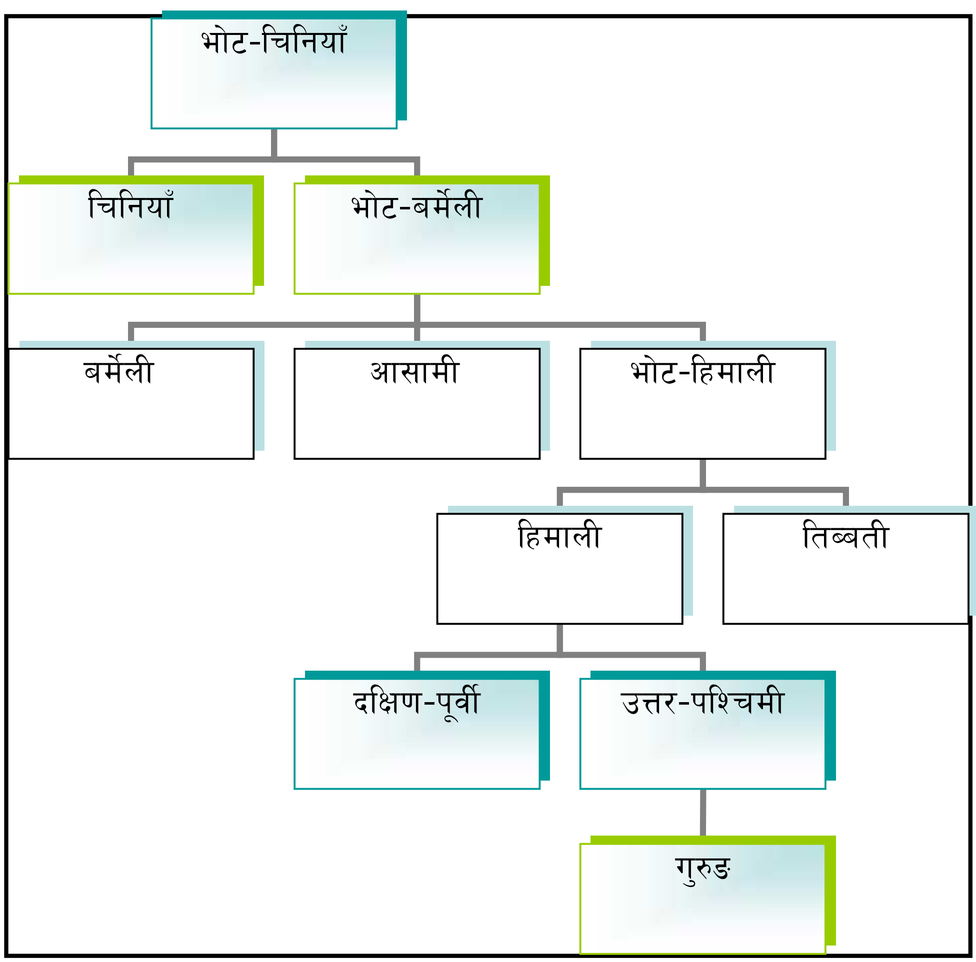

माथिको तालिकाबाट गुरुङभाषा भोट-बर्मेली परिवारको भोट हिमाली शाखा गन्तर्गत देखिन्छ । भोटहिमाली पनि हिमाली र तिब्बती गरी दुई भागमा विभक्त देखिन्छ । गुरुङ भाषाचाहिँ उत्तर-हिमाली भाषाको उत्तर-पश्चिमी उपशाखाअन्तर्गत रहेको पाइन्छ ।

गुरुङहरूको मूलथलो क्होला सोँथर भएको माथि उल्लेख भैसकेकाले नेपालको लमजुङ, कास्की, स्याङ्जा, गोरखा र पर्वतमा गुरुङभाषीहरूको आधिक्य रहेको छ । विभिन्न ठाउँमा नेपाल अधिराज्यभरि छरिएर बसेका गुरुङहरू पूर्वमा गुरुङ भाषा नबोलेर नेपाली भाषा नै बोले जस्तै मकैसिङ् र ताङ्लिचोकमा बसोबास गर्ने गुरुङहरू नेपाली भाषा नै बोल्दछन् । अन्य भाषाहरूको जस्तै लिपि, उच्चारण भिन्दभिन्दै हुनु भाषाको विशेषता भए पनि यस क्षेत्रमा यसको उपयोग नभएको हुन सक्दछ ।

परिच्छेद - तीन

लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ लोकगीतको परिचय

लोकगीत लोकसाहित्यको प्रमुख विधा मानिन्छ । लोकगीत कुनै पनि देश, समाज, क्षेत्र र जातिको पहिचान गराउने सांस्कृतिक सम्पत्ति हो । जनजातिको सुख-दुःख, हर्ष-विस्मात, जय पराजय, आँसु-हाँसो, माया-पिरती, गुनासो-घृणा आदि कुराहरूलाई सरल र सहज ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिने बोधात्मक अभिव्यक्ति नै लोकगीत हो । लोकगीत भन्नाले लोकले गाउने वा लोकको गीत भन्ने बुझिन्छ । लोकगीतको विभिन्न प्रकारको स्वरुप, संरचना र गायन परम्परा रहेको पाइन्छ । दोहोरी, रोदीगीत, तीजको गीत, देउडा, झ्याउरे, असारे यी सबै लोकगीतकै उदारहरण हुन् । लोकगीतका रचनाकार अधिकाशं रुपमा नारी समाज हुन्छ, त्यसैले लोकगीतमा नारीजातिको कोमल भावोद्‌गार बढी मात्रामा पाइनु अनौठो कुरा होइन । समस्त लोकजीवनको प्रतिनिधित्व गर्ने लोकगीतको उत्पत्ति कसरी र कहाँबाट भयो ? भन्ने कुराको ठोस प्रमाण नभए पनि लोकबाटै हुने र लोकको प्रयोजनको लागि हुने भएकोले भाषिक अभिव्यक्तिको विकाससँगै लोकगीतको पनि विकास भएको हो ।

लोकगीतलाई चिनाउने क्रममा विभिन्न विद्वान्‌हरूले आ-आफ्ना अध्ययन र अनुभवका आधारमा यी विभिन्न धारणाहरू प्रस्तुत गरेका छन् :

धर्मराज थापाका अनुसार लोकअनुभूति नै लोकगीत हो, जसले हृदयका उद्‌गारहरू स्पष्ट र यथार्थ रुपमा प्रस्तुत गर्दछ । साथै सुख-दुःखमा अलापिएका अभिव्यक्तिहरू लोकमा गाइएका हुँदा यसको नाम लोकगीत भयो भन्ने उनको भनाइ छ ।[१]

१. धर्मराज थापा, **गण्डकीका सुसेलीहरु**, काठमाण्डौ : ने.रा.प्र.प्र. २०३० , पृ.१३ ।

जयराज पन्तका अनुसार लोकगीतको थालनी मानवीय मनको संवेदनशीलताको अनुभव गर्न थालेका आनन्द र अनुभूतिहरूका साथसाथ हुन्छ ।[२]

कृष्णप्रसाद पराजुलीका विचारमा लोकगीत कहिल्यै नसुक्ने नदीको पानीजस्तै प्रवाहशील छ ।[३]

मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलका अनुसार लोक-भावना वा विचारको मौखिक एवम् श्रुति-परम्पराद्वारा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सर्दै जाने लयात्मक र गेयात्मक अवैयक्तिक भाषिक संरचनालाई लोकगीत भनीन्छ ।[४]

कालिभक्त पन्तका विचारमा लोकगीत कसैको दवाव, भनाइ, बक्सिस् र लोभ समेतमा नपरी स्वयम् दुःखित उत्पीडित आक्रान्त, सम्भ्रान्त, त्रस्त, जागृत, प्रफुल्लित, हर्षित, संयुक्तसमेत जो कोही जाति व्यक्ति, लिङ्ग, समाज, गाउँ, जिल्लासमेतका नरनारीले पुस्तकको बन्धनमा नपरी बनाएका छन् ।[५]

लोकगीतका सम्बन्धमा समष्टिमा के भन्न सकिन्छ भने लोकगीत लोकको अमूल्य सम्पत्ति हो, जसमा लोकजीवनका सुखःदुःख, हाँसो-रोदन, हर्ष-विस्मात् जस्ता सम्पूर्ण पक्षहरू समेटिएका हुन्छन् । लोकमा प्रचलित गीत वा लोकद्वारा रचिएका गीत नै लोकगीत हुन् । यस्ता लोकगीतहरू आधुनिक सभ्यता र संस्कृतिभन्दा पनि ग्रामीण रहनसहन तथा संस्कृतिमा मौलिकता झल्काउने खालका हुनुका साथै अत्यन्त उर्वर रहेका हुन्छन् ।

३.२ लोकगीतका विशेषता

लोकजीवनको रागात्मक अभिव्यक्ति नै लोकगीत हो । लोकगीतमा लोकजीवनका दुःख-सुख, आँसु-हाँसो, आशा-निराशा, हर्ष-विस्मात, पीडा-व्यथा आदिको अभिव्यक्ति पनि लोकगीतमा हुन्छ । लोकगीतको प्रभावले व्यक्ति आफ्ना दुःख र कष्टलाई बिर्सन्छ, भोक र रोगलाई भुल्छ ।

---

२. जयराज पन्त, **अञ्जुलीभरि सगुन पोल्टाभरि फाग**, काठमाण्डौं: ने.रा.प्र.प्र. , २०५५, पृ.३० ।

३. कृष्णप्रसाद पराजुली, **नेपाली लोकगीतको आलोक**, काठमाण्डौं: वीणा प्रकाशन , २०५७, पृ . ६६ ।

४. मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, **लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य**, काठमाण्डौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार , २०६३, पृ. ७४ ।

५. कालीभक्त पन्त, **नेपाली लोकसाहित्य**, काठमाण्डौं: एकता बुक्स, २०५८, पृ. ११५ ।

लोकगीत गाउनेले त्यसलाई आफ्नै ठानेर मौलिकता थप्दै लोकगीतका सृजना गरिरहेको हुन्छ । लोकसाहित्यका विद्वान् चूडामणि बन्धुका अनुसार लोकगीतका यी विशेषताहरू हुन्छन् :

क) रागात्मक स्वत : स्फूर्त र लयात्मक अभिव्यक्ति रहेको ।

ख) लोकजीवनको सम्पूर्ण पक्षलाई समेटिएको ।

ग) मौलिक अभिव्यक्ति भएको ।

घ) स्थानीयताको रङ्गढङ्ग लिएको ।

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीका अनुसार लोकगीतमा निम्नलिखित विशेषताहरू पाइन्छन् :

क) गीतको लयमा तीव्रता हुनु (लयानुपन हुनु)

ख) कृत्रिमता वा बनावटीपन नहुनु ।

ग) स्थानीयता र समसामयिकताको प्रभाव पाइनु ।

घ) सरस, सरल र प्रभावकारी अभिव्यक्ति पाइनु ।

ङ) सार्वजनिक मौलिक संवेग पाइनु ।

च) सूक्ष्म विश्लेषणको अपेक्षा रहनु ।

लोकगीतका विशेषतालाई केलाउँदा लोकजीवन तथा समाजको परिचय दिने, मौलिक संस्कृतिलाई एवम् सिर्जनलाई अभिव्यक्त गर्ने सशक्त माध्यम आफ्नै तथा लय भएको आकारमा छोटो, कथ्य र गाउन सजिलो हुने, सहज र सरल प्रकृतिका, मनोरञ्जनात्मक, प्रश्नोत्तर शैलीमा आधारित परिवर्तनशील, सुख-दुःख, कष्ट-पीडा, हर्ष-विस्मात् सबै पक्ष समेटिएको पाइन्छ ।

३.३ लोकगीतको वर्गीकरण

नेपाली लोकगीतहरूलाई तिनको गायन सन्दर्भका दृष्टिले विविध गीतहरूमा छुट्याउन सकिन्छ । नेपालका सन्दर्भमा लोकगीत नगाउने कुनै क्षेत्र छैन । हिमालका चुचुरादेखि तराईका सम्म फाँटसम्म, पूर्वमेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म बसोबास गर्ने सबै नेपालीले कुनै न कुनै रुपमा उत्तिकै उमङ्ग, उत्साहका साथ लोकगीतलाई ग्रहण गर्दछन् । यसरी विभिन्न अवसर र अवस्थामा नेपाली लोकगीतको प्रयोग हुँदै आइरहेको छ । यस्तो व्यापक क्षेत्रलाई वर्गीकरण गर्नु ज्यादै कठीन कार्य हुन आउँछ तापनि विभिन्न लोकसाहित्यमा अध्येताहरूले नेपाली लोकगीतको स्वरुप, विशेषता, गायनकला आदिलाई आधार मानेर विभिन्न तरिकाले वर्गीकरण गरेका छन् ।

दयाराम श्रेष्ठले लोकगीतलाई संस्कारसम्बन्धी, ऋतुकालीन, क्रियासम्बन्धी र विविध गरी चार भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

चूडामणि बन्धुका अनुसार सहभागिताका आधारमा लय वा भाकाका आधारमा र प्रकार्यका आधारमा लोकगीतलाई वर्गीकरण गरिएको छ ।

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीका अनुसार सामान्यगीत , संस्कारगीत ऋतु वा व्रतसम्बन्धी गीत, कर्मगीत, पर्वगीत, लोकनृत्य र विविध गरी लोकगीतलाई वर्गीकरण गरिएको छ ।

कालिभक्त पन्तका अनुसार राष्ट्र भाषास्तरीय गीत, जिल्लास्तरीय गीत, ग्रामस्तरीय गीत, जातिस्तरीय गीत, जाति भाषा स्तरीय गीत, पर्वस्तरीय गीत, लोकनाटक स्तरीय गीत, कर्मस्तरीय गीत, ऋतुस्तरीय गीत गरी नौ भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

लोकगीतका सङ्कलनकर्ता काजीमान कन्दङवाले नेपाली लोकगीतलाई मुख्य रुपमा सकर्मक र अकर्मक भेदमा वर्गीकरण गरी ऋतुकालीन, बाह्रमासे भनेर उप वर्गीकरणसमेत गरेका छन् ।

३.४ गुरुङ जाति र रोदीगीत

नेपाल अधिराज्यभरि छरिएर रहेका गुरुङ जातिहरूको आफ्नै संस्कृति, धर्म, भाषा भएजस्तै उनीहरूको लोकसाहित्यअन्तर्गत रोदीगीतको प्रचलन पनि प्राचीन समयदेखि आएको देखिन्छ । पृथ्वीनारायण शाहको एकीकरण अभियानले जातीय इतिहासमा गुरुङ जातिहरूले आफ्नै अस्तित्व कायम राखेका कुरा 'इतिहास प्रकाशमा सन्धि-पत्र संग्रह'मा सो स्व.योगी नरहरिनाथले उल्लेख गरेका छन् । विशेष गरी झाँगल गुरुङले नेपाल एकीकरणमा खेलेको भूमिका महत्वपूर्ण मानिन्छ । एकीकरणपश्चात् गुरुङहरू आ-आफ्नै घर गाउँ र टोलछिमेकमा सामुहिक रूपमा बसेर बेलुकी कुनै रीतिस्थितिको बारेमा छलफल गर्न थालेको कुरा गुरुङ जातिको लोकनृत्य, लोकगीत, लोककथा र लोकगाथा आदिको अध्ययनबाट जानकारी हुन्छ ।[६]

३.५ रोदीको परिचय

रोदी गुरुङ भाषाको 'रोधीँ' शब्दबाट अपभ्रंश भएर प्रचलित भएको हो भन्ने भनाइ छ । यस भाषामा 'रो' को अर्थ 'सुत्ने' र 'धीँ'को अर्थ 'घर' भन्ने हुन्छ । समग्रमा यसको शाब्दिक अर्थ सुत्ने घर भन्ने हुन आउँछ । रोदीको परिभाषा त्यही अर्थमात्र अटाउँन सक्दैन । कसैकसैले 'ऱ्होदी' उच्चारण गरेर 'ऊनतुनको काम गर्ने घर' भनेका छन् भने गुरुङ भाषामै 'ऱ्हो' को अर्थ 'गाउनु' र 'धी' को अर्थ 'घर' भएकाले 'ऱ्होधी'को अर्थ गाउने घर भएको देखिन्छ । घले पूर्खाहरूले गाउँको छेउमा सार्वजनिक घरमा तरुनी तन्नेरीहरू जम्मा भई रसरङ्ग गर्न थालेपछि त्यो घरले ऱ्होदीको रूप लियो । त्यसैको अपभ्रंश भएर 'रोदी' भनिएको हो भन्ने मतलाई उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।[७]

रोदीको शुरुवात वा प्रादुर्भाव प्राचीन समयमा भएको हो भन्ने कुरा गुरुङ बंशावलीहरूमा पाइएको कुरा जानकारहरू बताउँछन् । यस प्रमाणको सन्दर्भ के छ भने सिंजापति शहरका केही केटीहरू मिलेर एउटा चौंरी चोरेर रोदीमा लगी मारेर खाएकाले घलेराजाका हजुरमा जाहेर हुँदा ती केटीमाथि नियम बमोजिम दण्ड-सजाय तोकियो । दण्डित

---

६. **मेचीदेखि महाकाली**, काठमाडौँः नेपाल सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सूचना विभाग, २०३१, पृ.१०१ ।

७. धर्मराज थापा, **मेरो नेपाल भ्रमण**, दो.सं., काठमाडौँः साझा प्रकाशन, २०३२, पृ. १७४ ।

चेलीहरूलाई आफ्ना बाबु माइती आई राजासमक्ष दण्ड जरिवाना तिरेर छुटाइलगे तर बाबु माइती केही नभएकी एउटी टुहुरी केटी भने दण्ड तिर्न नसकेर दरबारमा दासी भएर बसी । यिनै कुरा गुरुङ जातिको बंशावलीमा उल्लेख भए अनुसार रोदी परम्पराको प्रारम्भ प्राचीनकालदेखि भएको हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।[८]

नेपाली भाषा र संस्कृतिको प्राचिन सामाजिक संस्थाको रूपमा विकसित र उर्वर भूमि भएको रोदी कर्णाली प्रदेशका गुरुङहरूसंगै क्रमशः मनाङ, मुस्ताङ, लमजुङ र गण्डकी हुँदै पूर्वतर्फ बढेको कुरा वार्षिक रूपमा निस्कने 'तमु ह्युल सुँ ताँ' मुखपत्रबाटै स्पष्ट हुन सकिन्छ । आजको पाश्चात्य सभ्यताले नौलो र उच्च सभ्यताको प्रतीकका रूपमा प्रतिस्थापन गरेको सामाजिक तथा मनोरञ्जनान्मक संघ-संस्थाभन्दा रोदीको परम्परा ज्यादै प्राचीन मर्यादित र अनुकरणीय देखिन्छ । त्यसको अर्थ रोदीले आत्मसाथ गरेको पवित्र उद्देश्यलाई अवगत गराउँछ । रोदीका कार्यक्रमहरू प्रायः साँझ परेपछि नै शुरु गरिन्छ । बेलुकी खाइपिइ गरेर समबयस्क युवा युवतीहरू रोदीमा जम्मा हुन्छन् । दिनभरिको थकाइ र परिश्रमलाई बिर्सेर रोदीको रमाइलो र सङ्लो वातावरणमा चुर्लुम्म डुबेर स्वर्गीय आनन्दको अनुभव गर्दछन् । अतः रोदी नेपाली लोकजीवनको मनोरञ्जन गृह भएको छ । यसैलाई आज शहरबजारमा होटल रेस्टुरेन्टहरूमा दोहोरी साँझको रूपमा विकसित भएको देखिन्छ । तर अश्लिलतामा चुर्लुम्म डुबेर यसलाई विकृतिको रूपमा झाँगिदै गएको देखिएको छ । रोदीमा गाउने नाच्ने कार्यक्रम बाजागाजाका साथ भएको पाइन्छ । डम्फू, मुजुरा, मादल, खैंजडी, मुर्चुङ्गा आदि वाद्य सामग्रीको झङ्कारले गीतको भाका रताललाई छोपेर वातावरणलाई नै उल्लसित र उत्प्रेरित ल्याइदिन्छ । उपस्थित रोस्याहाहरू थपडी बजाउने र अनेक प्रकारका सकारात्मक टीका टिप्पणी गर्ने गर्दछन् । यस प्रकारले गुरुङ समुदायको महत्वपूर्ण संस्कृतिलाई रोदीप्रथाले जोगाएर राखेको छ ।

आधुनिक युवा-युवतीहरूबाट पनि रोदीको मौलिक पक्षलाई ध्यान नदिएर चलचित्रका गीतहरू, पश्चिमी गीतका क्यासेटहरू, पश्चिमी बाजागाजाहरू रोदीमा भित्र्याएर यसको वास्तविक महत्वलाई धमिल्याउने काम भएको छ । रोदीको प्राचीन छवि मलिन हुन थालेको बूढापाकाहरूले महसुस गरेका छन् । पहिले-पहिले जस्तो मर्यादित, नियन्त्रित, स्वच्छ र पवित्र वातावरण आज पाउन कठिन भएको छ । त्यतिमात्र होइन गाउँघरमा कतिपय गुरुङ समाजमा

८. जगमान गुरुङ, पूर्ववत् , पृ. ४ ।

हटी पनि सकेको छ । नेपाली संस्कृतिको परिचायकको रूपमा प्रस्तुत हुँदै आएको गुरुङ संस्कृतिको जगेर्ना गर्नु हामी सबैको दायित्व हुन आउँछ । आफ्नो संस्कृतिको रक्षा गर्न अरू जातिको संस्कृतिको संरक्षण गर्ने प्रयासमा हाम्रो ध्यान जानु जरुरी भैसकेको छ । आफ्नो मेहनत र पसिना सिंचेर हुर्काएको साँस्कृतिक वाटिकाको अमूल्य सम्पत्ति रोदी संस्कृति नेपाली लोकसमाजको अमूल्य सम्पत्तिका रूपमा रहिरहने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

गोरखा जिल्लाको दक्षिणी भेकमा अवस्थित ताङ्लिचोक र मकैसिङ गा.वि.स. गुरुङ बस्तिका रूपमा प्रख्यात रहेको छ । बिहानी सूर्यको रश्मिहरू पर्न थालेपछि ताङ्लिचोक गा.वि.स.को पूर्वी पाटो तात्न थाल्दछ, अनि पश्चिमी पाटो चिस्सिन थाल्दछ । बेलुकी मकैसिङको पाटोमा सूर्य पर्न थालेपछि फेरि ताङ्लिचोकको पूर्वी पाटो चिस्सिन थाल्दछ । दक्षिणमा त्रिशुली नदी सुसाउन थालेपछि बेलुकी ताङ्लिचोकमा रोदीको शुरुवात पनि किन नहुने ! त्यसैले त्यहाँका बासिन्दाहरूमा ताङ्लिचोकमा घाम डुब्यो भनेर त्यहीँ बास नबस्नू र मकैसिङ्मा घाम छँदैछ भनेर कुरिनघाट नझर्नू भुन्ने जनश्रुति रहेको छ ।

लोकगीतको प्रथम सङ्कलनका रूपमा ऋग्वेदलाई लिइएको अनि ऋग्वेदको रचना पनि यही भूमिमा भएको मानिनाले रोदीगीतको प्रचलन पनि वैदिककालदेखि नै भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । रोदीमा गाइने विभिन्न कर्मगीतहरू सङ्गीनी, जुहारी, सोरठी, मारुनी, सालैज्यू भाका, ठाडो भाका, तेर्सो भाका, सुनीमाया, चुड्के, अधिकांश गीतहरू कर्मभाव र कर्तव्य चेतनालाई प्रेरित गर्नमा प्रसिद्ध छन् । लोकगीतमा भक्तिरसको भूमिका प्रमुख रहेझैँ रोदीमा गाइने गीतहरू र नृत्यहरूमा पनि भक्तिरसको प्राधान्य पाइन्छ । श्रीपञ्चमीमा शुरु भएको घाटु चण्डीपूर्णिमासम्म चलनमा आउनुले पनि दैवी शक्ति र रागतालको प्रत्यक्ष महत्ता प्रदर्शन गरी आफ्नो संस्कृतिको पहिचान गराउनु यहाँको प्रचलन रहेको छ । कतिपय गीतहरू बिस्तारै लोप हुँदैछन् भने कतिपय त बिर्सिसकेको जानकारहरू बताउँछन् । जे होस्, सतीघाटु र बाह्रमासे घाटु यहाँको प्राचीन दुई घाटुनाचहरू हुन् । तर बाह्रमासे घाटुले पनि माया मारिसकेको भने पनि हुन्छ किनभने आधुनिक युवायुवतीहरू त्यसमा सरिक भएको पाइँदैनन् । सतीघाटु

चण्डीपूर्णिमाको दिनमा गाउँको माझमा रहेको घुमाउने घरमा सबै गाउँलेहरू मिलेर नृत्य गर्दछन् । यसको आफ्नै परम्परा त छँदैछ । मृतक सुतक परेका र रजोवती भएकाहरू त्यहाँ जान नहुने विस्वास गरिन्छ । बेलुका पँधेरामा लगी सप्तगण्डकीको जल स्मरण गरी दुई-तीन वटी कन्यालाई शुद्ध भोजन गराई हात गोडाका नङ काटेर नाककानका सिन्कासमेत झिक्न लगाउँछन् । सो घुमाउने घरमा कालो गाईको गोबर, माली गाईको गोबर र सातै गँगाको जल स्वरुप धारा-पानीको जलले ठाउँ पोतिन्छ । त्यसमा नयाँ गुन्द्री ओछ्याएर कन्या कुमारीहरूलाई बसाउँछन् । ती कन्याहरू बाह्रवर्षदेखि सोह्रवर्षसम्मका कुकुरले नटोकिएकी, सर्पले नडसिएकी, ढिकी जाँतोले हात नथिचिएकी, अङ्गभङ्ग नभएकी सर्वाङ्ग सुन्दरी, लक्षणवती भएकी हुनुपर्दछ । जब सिङ्गारपटार गरिन्छ, तब घाटुको शुरुवात हुन्छ । घाटुमा नाच्ने कन्याहरूलाई घुँडा टेकाएर बस्न लगाइन्छ । तिनीहरुको सम्मुख एउटा जलपूर्ण कलश र नानाथरीका फूलहरू राखिएको हुन्छ । घाटुका गुरुङहरूले नसके मालीगाईको दूध(सकेसम्म), कालीगाईको दूध, झिनुवाको अक्षताले आफ्ना इष्टदेवी, हिमचुली, बरचुली, देउचुली र गंगाचुलीको पूजा गरी ती देवीहरूलाई आह्वान गर्दछन् । घाटुका गुरुबाले सेता अक्षता मन्त्रेर कन्याहरूको पोल्टामा राखिदिन्छन् । फेरि गुरुबाले फूलपाती र अक्षता मन्त्रेर छर्किन्छन् । घुँडा टेकेर बसेका कन्या कुमारीहरूको अङ्गमा देवी चढेपछि कम्पन शुरु हुन्छ र आँखा बिस्तारै बन्द हुन्छन्, अनि तिनीहरू झुल्न थाल्छन् । केटीहरूको अनुहार विस्तारै बदलिँदै जान्छ । त्यतिबेलासम्म उनीहरूलाई पूरै देवी चढिसकेको हुन्छ । उनीहरू जबरजस्ती कम्पन रोक्न खोज्छन् । फूल र अक्षता लिएका हातहरू बिस्तारै जोड्न थाल्छन् । जीउ दायाँबायाँ ढल्काउँदै जान्छन् । बसी-बसी जीउ ढल्काएर नाच्दै आफ्नो शरीरलाई हल्का बनाउँदै जान्छन् । त्यतिबेलासम्म गीतहरू बिस्तारै गुरुबा र उनका सहयोगीहरूबाट गीत गुञ्जिरहन्छ ।

घाटुको गीत नेपाली भाषामा नै गाइन्छ, यसको तान लामो हुन्छ र बुझ्न अलि गाह्रो हुन्छ । टाढाटाढाका देवी-देवतालाई पनि निम्त्याइन्छ । गीत देवी-देवताकै आराधना र पुकारबाट शुरु गरिन्छ । जस्तो : माया गर्छ्यौ भने हिमचुली देवी आइज, माया गर्छ्यौ भने बरचुली देवी आइज, माया गर्छ्यौ भने देउचुली देवी आइज, माया गर्छ्यौ भने गँगाचुली देवी आइज आदि इत्यादि भन्दै घाटुका गीत गाउन थालिन्छ । यसरी देवीदेवताको आह्वान गर्ने काम घण्टौँसम्म भइरहन्छ । एउटा शब्दले एउटा राग जन्माउँछ र एकहरफ सकिएपछि अर्को राग थपिन्छ । फेरि

सुस्ताएर गीत र नृत्य ज्यादै ढिलो अगाडि बढ्दछन् । यस्तो गीतमा कुनै बाद्यबादन बजाइँदैन र बजाउनु पनि हुँदैन भनिन्छ । स्वर नै पूरै सङ्गीतले भरिएको हुन्छ । यसरी बसेर नाच्ने काम घण्टौँसम्म भैरहन्छ । त्यसपछि युवतीहरू उठेर नाच्न थाल्दछन् । घाटुका गुरुबाले जलसेचन र आचमनपछि बिस्तारै कन्याहरूको आँखा खुल्दछ र झुल्न छोड्छन् । यस प्रकारले शक्तिकी आराध्यदेवीको आह्वान गर्न गाइने स्तुतिहरू, नर्तकीहरूका अङ्गमा देवी प्रवेश गराउने घाटुका गीतहरू र रागतालहरू भक्तिरसयुक्त देखिएकाले रोदीगीतको प्रचलन अत्यन्त प्राचीन भएको विश्वास गर्न सकिन्छ ।

३.६ निष्कर्ष

रोदीगीत लोकसाहित्यकै अभिन्न अङ्गका रूपमा पाइन्छ । रोदी आफैँमा गुरुङ भाषाको आफ्नै संस्कृति मूल्यमान्यता बोकेको गीत हो । चाहे मेलापात होस्, चाहे पर्व होस्, कुनैपनि बेला आफ्ना मनलाई मनोरञ्जन दिलाउन उपयोगमा ल्याउनका लागि उपयोग गरिन्छ । प्राचीन समयमा रोदीको विशिष्ट मौलिक विशेषता हुँदै आएकोमा हिँजोआज यसलाई छुट्टै ढङ्गबाट हेरिएको पाइन्छ । तसर्थ यसलाई प्रेमी-प्रेमिका बीच वैवाहिक जीवनमा बाँधिने थलो र विकृति-विसङ्गति भित्र्याउने थलोका रूपमा पाइएको छ । घर गाउँमा यसको महत्व बिस्तारै घट्दै गएको पनि छ । यस भेकमा भने अझै त्यसको मूल्यमान्यता कायम भएको पाइएको छ । यसलाई सम्बन्धित क्षेत्रबाट पर्यटन पूर्वाधारका रूपमा कास्कीको घान्द्रुकमा जस्तै प्रचार प्रसार गरेर विस्तार गर्न सकिएमा यस क्षेत्र र गाविसकै आयआर्जनका रूपमा पाउन सकिन्छ ।

परिच्छेद - चार

गुरुङ संस्कृतिमा प्रचलित रोदीगीतहरू

४.१ रोदीगीतका किसिम तथा वर्गीकरण

गुरुङ जातिको सांस्कृतिक संस्थाको रूपमा रहेको रोदीमा सृजना हुने गीतहरू नै रोदीगीतहरू हुन् भन्ने कुराको चर्चा अगाडिका शीर्षकहरूमा भइसकेका छन् । रोदीगीत लोकगीतकै एउटा शाखाका रूपमा विकसित हुँदै आएको र नेपालका विभिन्न भागमा छरिएर बसेका जनजातिहरूको आत्मिक अभिव्यक्ति पनि भएकाले नेपाली लोकगीत र रोदीगीतको किसिम र भेद-उपभेदमा खासै भिन्नता देखिँदैन । नेपाली लोकगीतमा जस्तै यसका पनि विविध भेद पाइन्छन् । समग्रमा रोदीगीतको वर्गीकरण गर्दा विशेष गरेर विषयवस्तुका आधारमा, लय विधानका आधारमा र संरचनाका आधारमा चर्चा गर्ने कोशिस गरिएको छ । त्यसलाई निम्नलिखित आरेखमा देखाइएको छ :

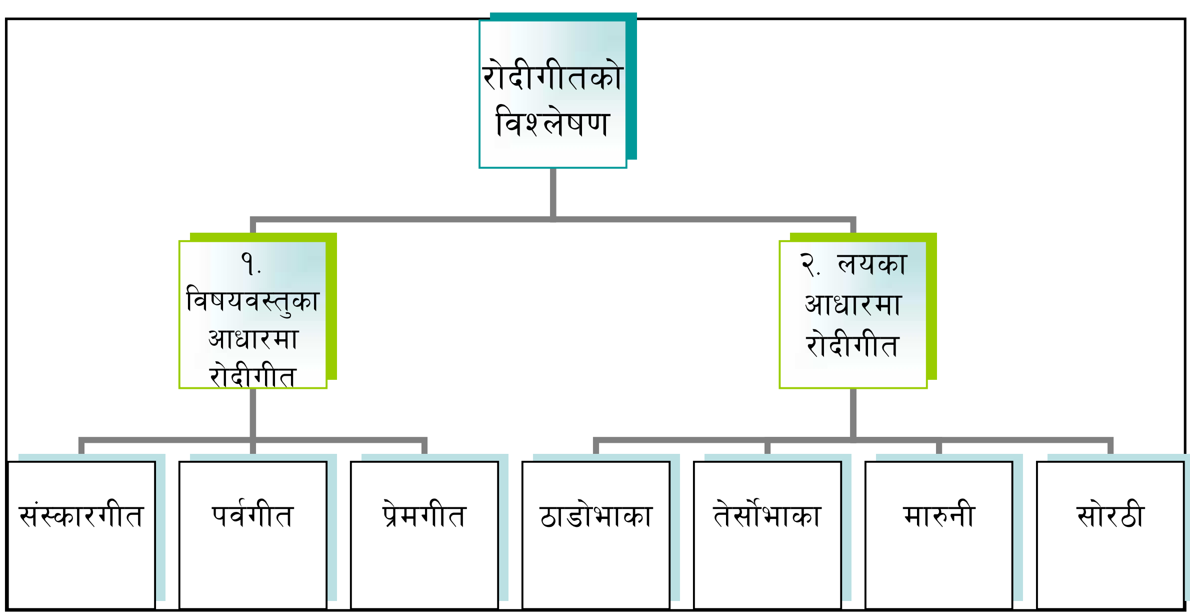

:

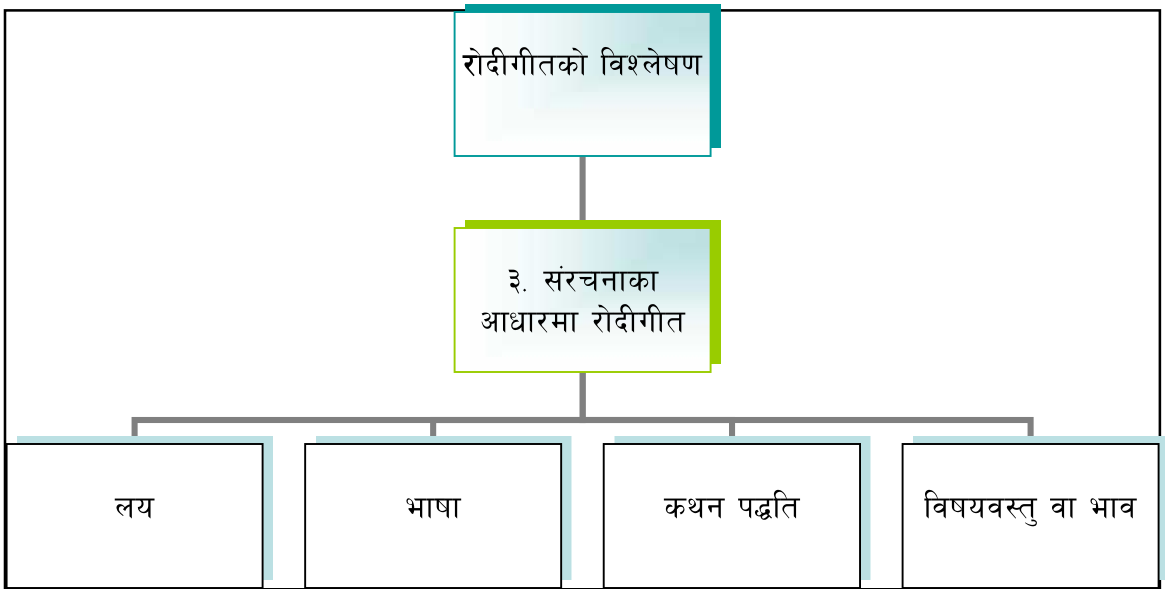

४.१.१ विषयवस्तुका आधारमा रोदीगीत

लोकसम्बद्ध व्यवहारलाई विषय भनिन्छ । यसमा मानिस जन्मेदेखि मृत्युपर्यन्त गरिने लोकसम्बद्ध व्यवहारहरू पर्दछन् । मानिसले सृजना गर्ने सङ्गीत, कला, साहित्य, ज्ञानविज्ञान आदि पर्दछन् । यी विषयवस्तु बिना निरर्थक हुन्छन् । यिनै दृष्टिकोणलाई अगाडि राखेर रोदीगीतलाई विश्लेषण गर्ने हो भने मानिसको जीवनसँग सम्बन्धित विषयहरू समेटिन पुगेको देखिन्छ । यस क्षेत्रमा विषयवस्तुको आधारमा रोदीगीतको विश्लेषण गर्दा प्रमुख रूपमा संस्कारगीत, पर्वगीत र प्रेमगीत गरी तीन किसिममा वर्गीकरण गरिएको छ ।

४.१.१.१ संस्कारगीत

मानव व्यवहारका अवगुण, दोष, कमजोरी आदि हटाई परिष्कार गर्ने काम संस्कार हो भने वैदिक विधिअनुसार गरिने मानव जीवनको सोह्र संस्कार पनि संस्कार नै हो । यिनै संस्कारहरू सम्पन्न गरिँदा गाइने तन्त्रमन्त्रगीत, पास्नी, छेवर आदि अवसरमा गाइनेगीत यसअन्तर्गत पर्दछन् । मानवइतिहास जत्तिकै प्राचीन लोकगीत मान्छेले भोगेका यावत क्रियाकलाप यसअन्तर्गत रोदीगीतमा पनि पाइन्छन् । गुरुङहरूको जन्मेदेखि मृत्युपर्यन्तसम्मका यावत संस्कारहरू सम्पन्न गरिँदाका बखतमा यस्ता गीतहरू अभिव्यक्त गरिएका हन्छन् । ती अवसरहरूमा लोकजीवनमा गरिने संस्कारहरू, दशकर्म आदिहरूमा गुरुङहरू अनिवार्य रूपमा

आफ्ना हृदयले अलापिने माङ्गलिक भाव व्यक्त गरेका हुन्छन् । यी गीतहरूमा हृदयले अलापिने भक्तिरसको भावलाई समाजले लोकगीतको क्षेत्रभित्र समाविष्ट गरेको देखिन्छ र तिनैलाई संस्कारगीत भनिन्छ ।[१]

गुरुङ जातिको संस्कार विधानको अवसरमा गाइने गीतहरूमा लोकमङ्गलको उदार भावनाद्वारा जीवन जगत्लाई व्यापकता प्रदान गरेको छ । यसमा भक्तिरसको प्राधान्य रहेको हन्छ । शव उठाउने बेलामा होस् वा तान्त्रिक पूजा विधिका अवसरमा होस् वा घाटुगीतमा होस्, यी संस्कारगीतहरू प्रयोग गरिन्छ, जस्तै :

च्योई च्योई क्याँमी खे प्रबै क्मा गो, खेप्र बैम्पो क्युयामी .... आदि ।

शव उठाउने बेलामा तीर हान्ने काम हुन्छ र फूलपाती आदिले सिंगारिएको शवलाई मन्त्र पढ्दै घुमेर आफ्नो इष्टमित्र, छरछिमेक, घरबारी सबैसँग छुटेर तिमी जाँदैछौ । मान्छेको चोला फेरेर जाँदैछौ, त्यो भक्तिरसको मन्त्र उच्चारण गर्दछन् ।

४.१.१.२ पर्वगीत

गुरुङ जातिका दशैँ, तिहार, ल्होसार, बैशाख पूर्णिमा आदि चाडको आफ्नै किसिमको महत्व रहेको छ । धर्मको संरक्षण गर्नलाई नै चाडपर्व मनाइएको हुनाले यस्ता चाडपर्वहरूमा यस्ता पर्वगीतहरू गाउने गर्दछन्, जस्तै :

चण्डरूपिणी प्रचण्ड रूपिणी

रक्तबीज निपातिनी

देवी ईश्वरी...

जयदेवी कालीका अम्बिका माला

असुर मारिणी चण्डिका ।

माथिको पर्वगीतमा देवीको जयजयकार र असुरहरूको बध गर्ने शक्तिरूपको वर्णन गरिएको छ । देवीलाई देवताको रक्षकको रूपमा लिइएको छ ।

१. देवकान्त पन्त, **डोटेली लोकसाहित्य,** काठमाडौँः नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, २०३२ , पृ. १४ ।

४.१.१.३ प्रेमगीत

प्रेम मान्छेको जीवनमा सफलता प्राप्त गर्ने नैसर्गिक वस्तु हो । मान्छेका हृदयभित्र उकुसमुकुस भएर रहेका प्रेमका भावहरू बीचमा स्वभाविक ढंगबाट प्रस्तुत गर्नु यस गीतको विशेषता हो । यसमा जीवनको हाँसो-आँसु, दुःख-सुख र मिलन बिछोडको संगम पाइन्छ भने जीवनमा भोगाइहरू, अनुभूतिहरू, आकांक्षाहरू आदि भाव व्यक्त हुने गर्दछन् । यसमा संयोग-वियोग भावहरू पनि तरङ्गीत भएको पाइन्छ, जस्तै :

गोरखा मनकामना

भ्याप्प माया लाइहालुम् ठीक छैन जमाना ।

\+ + +

आफू भने हलेदो चाना

मलाई मात्र बेसारे नभन ।

\+ + +

उकाली ओराली धाइयो

अब मलाई यहाँ भन्दा के चाहियो ।

+ + +

लसमा लस मसला पिन्नु लोहोरी भए पो

कान्छीको माया म कति गरूँ दोहोरी भए पो ।

+ + +

आज मेरो साइतै कस्तो

भेटेँ माया पूर्नेको जूनजस्तो ।

+ + +

हिमालै चुली त्यो पारिपट्टि

डाँफेज्यान बासेको ।

हिमालैभरि घाम लागे जस्तो

प्यारीले हाँसेको ।

यी संयोग तथा वियोगका क्षणमा गाइएको गीतहरू हुन् । यी गीतहरूले मायालुको हृदयमा परेको चोट, वियोग, व्यथा र जीवनप्रति नैरास्यको भावना प्रकट गरेका छन् । यसमा गायक गाइकाले अन्तर्मनका भावना पोखेको देखिन्छ । त्यस्तै आफ्नो मायालाई पूर्णेको जूनजस्तो उज्यालो र अत्यन्त सुन्दर देखिने मायालुले मुटुभरि मायालाई लुकाएर राखेको कुरा व्यक्त भएको छ । आफ्नो मायालुको हाँसोले आफ्नो मनमात्र होइन, वनपाखा सारा प्रकृति नै हाँसेको देख्ने अर्का मायालुको भावलाई अन्तिम उदाहरणले प्रस्तुत गरेको छ । यसरी युवा युवतीका मनमा उर्लने प्रेमका सुकोमल भावहरू रोदीका गीतहरूमा सरल, सहज र स्वभाविक पारामा प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

४.१.२ लयका आधारमा रोदीगीत

लयका आधारमा रोदीगीतको वर्गीकरण गरेर हेर्ने हो भने अन्य लोकगीतको तुलनामा रोदीगीत अत्यन्त धनी देखिन्छ । बेलुकी साँझमा पवित्र मनले युवायुवतीहरू नया-नया भाका र लयको जन्म गर्दै जान्छन् । कतिपय लय र भाका रोदीमा हराउँदै जान्छन् त कतिपय लय र भाका थपिँदै जान्छन् । लयात्मकता नै लोकगीतको ढुकढुकी हो । गीतलाई लयात्मकता

मीठासपूर्ण बनाउने काम लयले गर्दछ । लय र ताल मिलेका गीतहरूबाट नै नृत्य सिर्जना सम्भव देखिन्छ । लयले नै गीतलाई युगयुगसम्म अमर बनाएर राख्दछ । यस भेकमा लयका आधारमा गाइने गीतहरू यसप्रकार रहेका छन् :

४.१.२.१ ठाडो भाका तथा तेर्सो भाका

ठाडो भाका नेपाली लोकगीतको प्राचीनतम् भाका हो । यस क्षेत्रमा यी दुई भाकामा गीत गाइएको पाइँदैन । तर लमजुङ, कास्कीलगायत गोरखाको माथिल्लो भेकतिर भने रहेको पाइन्छ । जस्तै :

चन्दन भनी घोटेको मैले रहेछ रचना

जाने होइन बुझ्केर होइन राखेको वचन ।

\+ \+ \+

तल है पऱ्यो कुरिनघाट त

माथिलाई पऱ्यो ताङ्लिचोक

बीचैको माया मकैसिङमा बस्यो

मलाई त पऱ्यो चोट ।

यस भाकामा पनि माया प्रेम र प्रकृतिको वर्णन भएको पाइन्छ ।

४.१.२.२ मारुनी

औँसीका दिन नियमबमोजिम मारुनीका गायकहरूले सखी (षखी) गाउँछन् । यो सखी गाउँदा सबैभन्दा पहिले आफ्नो साजबाजको सृष्टि उत्पत्तिको कुरा उठाउँछन् । साँच्चै भन्ने हो भने मारुनीगीत तथा नृत्य नेपालीहरूको राष्ट्रिय गीत तथा नृत्य हो । यस भेकको ताङ्लिचोकको साँधीखोलामा भएका मगर सम्प्रदायमा मारुनी तथा गीत प्रचलित छ । जस्तै :

सिरै क्यारे पछ्यौरी

स्वामी राजैले दिएको ।

\+ + +

आकाशको चन्द्र सूर्य पातालको बासुकी नाच

जुवारी लेऊ नानै ! जुवारी लेऊ ।

\+ + +

सिमल फूल्यो तलै तला

केंवरा फूल्यो घारी नि

कसको लागि साँचेकी नानी

जोवनको भारी नि !

गीतको शुरुमा मादलको सृष्टि उठाएर गीत गाउँछन् । त्यसपछि वस्त्र पहिरनको सखी पनि गाउँछन् । ढँटुवारे र मारुनीले गीत गाउँदै जान्छन् । देवी देवताको भक्तिरसमा गीत गाउँछन् । प्रकृतिका गहिरा, रसिला र सूक्ष्म अध्ययनहरू मारुनीगीतमा प्रकट भएको पाइन्छ । एम्.एम्. गुरुङका अनुसार मादले शंकरको रूप हो र मादले गीत संसारलाई कुनै शङ्करको सन्देश हो । मारुनी गीतका गीताङ्गेले गीतै गीतमा मादले, मारुनी र ढँटुवारेको परिचय दिन्छ । पात्र परिचयपछि विभिन्न नाचको प्रदर्शन हुन्छ ।[२] काजीमान कन्दङ्वाले मारुनी गीतको प्रमुख अन्वेषकको रूपमा एम्.एम्. गुरुङलाई मानेका छन् ।

४.१.२.३ सोरठी

सोरठी ऐतिहासिक परम्परामा आधारित लोकप्रिय नेपाली नाट्यगाथा हो । यो खास गरी ऐतिहासिक घटना र पौराणिक कथनको आधारमा गाइएको देखिन्छ ।[३] नाचमा जयसिंह राजा र

हेमवती रानीको जीवनी भएको गीतीकथा रहेका छन् । सोरठीका सोह्र हाँगा छन् । अन्तिम हाँगामा जयसिंह राजाकी छोरीलाई सोरठी रानीको नाउँबाट परिचित गराउँदै गीत गाउने गरेको पाइन्छ । गण्डकी क्षेत्रको पहाडी खण्डमा वस्ने गुरुङ र मगर जातिमा प्रचलित छ । तर यस क्षेत्रको गुरुङ जातिमा यस्तो गीत गाइएको पाइँदैन ।

४.१.३ संरचनाका आधारमा रोदीगीत

रोदीगीतलाई संरचनाका आधारमा दुई चार चरणका झ्याउरे, असारे, चुड्का, रोइला आदिजस्ता टुक्राटुक्रीदेखि लिएर करिव खण्डकाव्यकै हाराहारीमा पुग्न खोज्ने नृत्यगाथासमेत पाइन्छन् । गीतका बाह्य र आन्तरिक पक्षलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । बाह्य संरचनाका आधारमा लय, भाषा, कथन पद्धति, शिल्प संयोजन र आन्तरिक संरचनामा विषयवस्तु/भाव प्रमुख हुन्छन् ।

४.१.३.१ लय

लय गीतको प्रमुख तत्व हो । यस भेकका गुरुङजातिले गाउने गीतहरूमा झ्याउरेगीत प्रमुख रहेको छ । घाटुगीतको लय पनि ढिलो तालबाट अघि बढ्ने भएकाले कुनैकुनै पङक्तिमा त चार वा पाँच अक्षरमात्र देखिन्छन् । यसै हुनाले पनि घाटुका धेरै पङक्ति देखिएका हुन् ।[२]

एम्.एम्. गुरुङ, **बिर्सिएको संस्कृति,** दो.सं. , दार्जीलिङ : श्याम ब्रदर्स प्रकाशन, इ.१९८३, पृ. ५७ ।

शुरुको देवस्तुति गाइएको चरणमा पाँच र सात अक्षरमा अडान भएको बाह्र-बाह्र अक्षरका पङक्तिहरू देखिन्छन्, जस्तै :

माली गाईको गोबरले लिपौँला ।

५ + ७

माया गर्छ्यौ भने बरैचुलीको देवता आइज ।

५ + ११

शिरैमा सुहायो सिन्दुर ।

३ + ३ + ३

माथिका गीतहरूमा पहिलो गीतमा पहिलो चरणमा पाँच अक्षर र दोस्रो चरणमा सात अक्षर देखिन्छ । दोस्रो गीतमा पाँच अक्षर र एघार अक्षरको लय देखिन्छ । तेस्रो गीतमा तीन-तीन-तीन अक्षरको लय देखिन्छ ।

४.१.३.२ भाषा

लोकगीतको संरचनामा जस्तै रोदीगीतमा पनि भाषा कोमल हुन्छ र चलायमान हुन्छ । सबै स्थान र परिवेशले रोदीगीतको संरचनात्मक पक्षलाई सरल, सुबोध र स्पष्टता दिएको पाइन्छ । लोकहृदयमा गेयात्मक अभिव्यक्ति बोक्ने खालको रोदीगीत हुन्छ । गीतमा अनुप्रासयुक्त स्वर र शब्दहरूको प्रधानता त्यत्तिकै दिन्छ । यसले गेयात्मक अभिव्यक्तिलाई अधिव्यञ्जाना दिएको हुन्छ । जस्तै :

माली गाईको गोबर

गंगाजलले पानी

पहिले सुरमा लिप आँगनी .... हो ......हो ....

पहिले सुरमा लिप आँगनी .... हो ......हो .....

३. कृष्णप्रसाद पराजुली, 'सोरठी नाट्यगाथा' **बिन्दु,** वर्ष २, पूर्णाङ्क ३४, १९९५ पृ. ३१ ।

४.१.३.३ कथन पद्धति

रोदीगीत वर्णनात्मक तथा आख्यानात्मक हुन्छन् । वर्णनात्मक रोदीगीतमा स-साना वर्णन हुन्छन् । आख्यानात्मक संरचना भएको रोदी गीतमा सोरठी, घाटु आदिलाई लिन सकिन्छ । आख्यानात्मक गाथामा भक्तिरसको मङ्गलाचरण प्रयोग भएको देखिन्छ । देवदेवीको स्मरण स्थानीय देवताको पुकार तथा कथावस्तुको सङ्केतको मङ्गलाचरण सकिएपछि कथा प्रारम्भ हुन्छ । कथा अघि बढ्दै जाँदा घाटुका नर्तकी झुल्न थाल्छन् भन्ने कथाहरू पौराणिक र ऐतिहासिक

हुन्छन् । यसरी रोदी गीतमा कथा तत्व सबल रूपमा समाविष्ट भएको पाइन्छ । गीत, नृत्य र ताल त्रिवेणी सङ्गमले घाटु आख्यानात्मक कथन पद्धतिमा टुङ्गिन्छ ।

४.१.३.४ विषयवस्तु वा भाव

रोदीगीतमा विषय भन्नाले जन्मेदेखि मृत्युपर्यन्त गरिने लोकसम्बद्ध व्यवहार अथवा सांसारिक व्यवहार भन्ने बुझिन्छ भने वस्तु भन्नाले कुनै रचना आदिमा प्रतिपादन गरिने विषय वा कुरा भन्ने बुझिन्छ । विषयवस्तुबाटै भाव वा गीतको मर्म उत्पन्न हुन्छ । मान्छेले सिर्जना गर्ने सङ्गीत, कला, साहित्य, ज्ञानविज्ञान आदि विषयवस्तुबिना निरर्थक र भावशून्य हुन पुग्दछन् । रोदीका गीतहरू पनि विषयवस्तुबिना प्रष्फुटन हुदैनन् । मान्छेको भाव नै विषयमा अडेको हुन्छ र विषयमा उसको जीवन आबद्ध भएको हुन्छ ।

रोदीगीतका विषयवस्तुहरूमा प्रेम-प्रणयका गीतहरू, साँस्कृतिक रीतिरिवाजका गीतहरू र जीवनका सुख-दुःखका क्षणहरूमा गाइएका गीतहरू, भौगोलिक प्रभाव, कर्ममा विश्वास गर्ने परम्परा र ईश्वरप्रतिको विषयहरू समेटिएका देखिन्छन्, जस्तै :

माया-प्रेमका गीतहरू

तिमी हामी जाऊँ उँदै उँदै

सोह्र नदी हावडाको पुल हुँदै ।

× × ×

चैत बैशाख उराठे महिना

भुइँमा पात रुखमा केही छैन ।

छोरा जन्म्यो डाँडैको स्कूल

म छोरीलाई दिन काट्न मुस्किल ।

×   ×   ×

हे आमा .... उज्यालो नहुँदै

गएँ बन म रुँदै रुँदै ..... खोली बगर

अब छैन आमा मलाई

बाँच्ने रहर ।

४.२ रोदीगीतको विश्लेषण

उल्लिखित रोदीगीतको विश्लेषणलाई सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, सामाजिक, आर्थिक र प्रकृति चित्रण गरी संक्षेपमा व्याख्या गर्ने जमर्को गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसार आरेखमा देखाइएको छ :

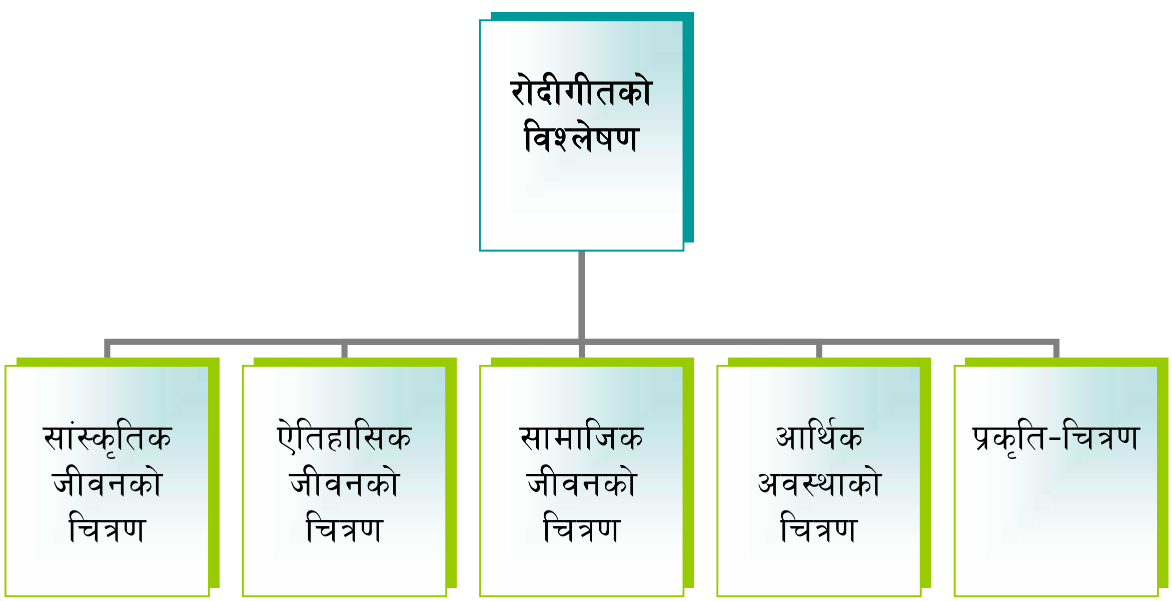

४.२.१ सांस्कृतिक जीवनको चित्रण

मानव समाजको समुच्चा जीवनक्रमका संस्कारहरूको सारतत्व नै संस्कृति हो । गुरुङ जातिको रोदीगीतमा रीतिरिवाज, रहनसहन, आचार-विचार आदि बाकेर सबैको हृदयलाई आनन्दित तुल्याउन सकेको छ । त्यसैले यसको सांस्कृतिक इतिहास (Cultural History) प्राण जतिकै अस्तित्वका रूपमा रहेको देखिन्छ । साँच्चै गुरुङ जातिका रोदीगीतले लोकगीतले जस्तै अविरल नदीझैँ प्रवाहित भएर आधुनिक युगसम्म संस्कृतिको वाहक बनेर प्रचार-प्रसार गर्दै आएको छ । त्यतिमात्र होइन, रोदीको स्थापना गर्ने तरिका साँस्कृतिक परम्पराभन्दा बेग्लै या नौलो किसिमको देखिन्छ ।

रोदीमा देखिने परम्परा रोदी दरेवा गरेपछि समाजले स्विकार्ने तीर्थाटनमा बाबु माइती र दाजुहरूले चेलीबेटीको गोडा धोएर जल खाई गोडधुवा दिने परम्परा नै देखिन्छ । रोदीमा नाच्ने रमाउने छैटी, न्वारान, विवाह, छेवर आदिमा नाचगान गरेर र उपहार दिनेकाम मावली पक्षबाट भएको पाइन्छ । आफ्ना आफन्तहरू पाहुनाका रूपमा उपस्थित भएर सांस्कृतिक महत्वका विषयहरू अविच्छिन्न रूपमा समाहित गरेको पाइन्छ ।

४.२.२ ऐतिहासिक जीवनको चित्रण

रोदीका गीतहरूमा पूरै ऐतिहासिक सामग्री नभए त पनि इतिहाससँग सम्बन्धित विषयहरू पाइन्छन् । झाँगल गुरुङले पृथ्वीनारायण शाहलाई राज्य एकीकरणमा सहयोग गरेको यशस्वीगान पनि रोदीका गीतहरूमा पाइएका छन् । मुसलमान शासकले हिन्दूहरूलाई युद्धमा पराजित गराई पन्ध्रौं शताब्दीमा पश्चिम नेपालको कर्णाली प्रदेशहुँदै पूर्वतर्फ बढ्दै थिए भन्ने त्यसबेला मनको वह-विलौना गीतद्वारा पोखेर जनताले मन हलुको पारेको प्रसंग सुन्नमा आएको छ । त्यसपछि गुरुङहरूको लोकसाहित्य पनि क्रमशः लोप हुँदै गएको भन्ने पनि लोक साहित्यका अन्वेषकहरूले स्विकारेका छन् । रोदीगीतमा यी कुरा तथ्य रहेको सिद्ध हुन्छ तर सम्पूर्ण नेपालको इतिहास अहिलेसम्म लेखिन नसकेको स्थितिमा गुरुङ जातिको रोदीगीतको इतिहास पनि मौलिक भएको तर ऐतिहासिक विषयवस्तु बोकेको पाइन्छ । गोरखालीहरूले आफ्नो राज्य चारै दिशाबाट आक्रमण गरेपछि रक्षार्थ विभिन्न वाहन र फौज लिएर ढाल र बिजुलीजस्ता तरबार बोकेर शत्रुको शिर काटी पराधीन हुनु नपरेको कुरा रोदीका गीतमा पाइन्छ । जस्तै :

गोरिखय दोसाँधैमा जुझै भयो

गोरिखय दोसाँधैमा गिँडै पऱ्यो

लोहासुर मैदानैमा रगतको पोखरी भयो ।

माथिको गीतबाट गुरुङ रोदीगीत मौखिक परम्परामा रहेको पाइन्छ । यसलाई संरक्षण गर्ने काम सम्पूर्ण नेपालीले गर्नुपर्ने व्यक्त भएको छ ।

४.२.३ सामाजिक जीवनको चित्रण

लोक जीवनको दर्पणको रूपमा रोदीगीत आजसम्म झ्याङ्गिएको पाइन्छ । चार लाख नेपालीको जातीय संस्कृति, पारिवारिक सम्बन्ध, मातृत्वभाव आदि विविध पक्षका भाव तरङ्गलाई यसले समेटेको पाइन्छ । एउटै नारीले जीवनमा आमा, ... बुहारीसम्मको भूमिका पूरा गरेका नारीका मनका व्यथा पनि रोदी गीतमा पाइन्छ । जनजातिको रहनसहन तथा सामाजिक जीवनका विभिन्न पक्षको पनि समाविष्ट भएकाले रोदीगीत गुरुङ संस्कृतिको उपज भए पनि समाजको साझा सम्पत्तिको रूपमा पाइन्छ । जस्तै :

ए आमा ! म कति रोइरहुँ प्याउली फूल न्याउली झैँ भएर ।

× × ×

कालो चोलो कुम कुममा टालेको

छोरी चेली घाँस काट्न पालेको ।

× × ×

यसरी जीवनको आफ्नो सुख-दुःखलाई रोदीगीतमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । छोरालाई काखा, छोरीलाई पाखा गर्ने परम्परा पनि व्यक्त गरेका छन् ।

४.२.४ आर्थिक अवस्थाको चित्रण

गुरुङ जातिहरू प्राचीन समयमा ऊनतुनको काम गर्ने भएकाले अलिअलि बेचबिखन गरेको पैसाले आफ्नो कमाइको स्रोत बनाएका हुन्थे । आज पहाडी क्षेत्रमा बस्ने गुरुङ जातिहरू सुगमदेखि दुर्गमसम्म आफ्ना आर्थिक अवस्था सुधार्न भैँडीगोठदेखि इन्डियन आर्मी र बृटिस आर्मीसम्म भर्तीमा गएका देखिन्छन् । घरका लोग्ने मानिसहरू सेनामा भर्ती भएर जहान परिवारमा परेको पिर र आशंका आफ्ना गीतमा पोखेको देखिन्छ । त्यस्तै आफ्नो आर्थिक विपन्नतालाई भाग्यले ठगेको कुरा पनि व्यक्त गरेको पाइन्छ । वैयक्तिक र पारिवारिक रूपले भोग्नु परेको आर्थिक समस्याका झिल्काले रोदीगीतलाई पनि छोएको छ । जस्तै :

पाँचसय भैँडी पाँच खोलै तरी नाम रह्यो दर्पणे

पाँच वर्षदेखि गोठगोठै हिडँ बिर्सिएँ घर पनि ।

× × ×

सन्चै छौ कि बिसन्चो भयौ कि !

तातो गोली छातीमा लायौ कि ?

पाइन खबर, घर फर्की आउनुहोस्, मेरो हजुर !

× × ×

सुखी ज्यानलाई गुँदरी काम्लो

म दुःखीलाई जाँ बस्यो उहीँ राम्रो ।

× × ×

केरैको घारीमा, हेर्छु ऐना रेलिमाई देख्दिनँ करिम ।

× × ×

४.२.५ प्रकृति चित्रण

रोदीका युवायुवतीहरू वर्षैपिच्छे आउने स्थानीय मेला, जात्रामात्रा र तीर्थस्थानहरूमा सँगसँगै हाँस्दै-खेल्दै भाग लिन जाने गर्दछन् । मकैसिङ र ताङ्लिचोकका युवायुवतीहरू खास गरेर महादेवडाँडा महोत्सव, कुरिनघाटको एकादशीमा जात्रामा अनिवार्य जस्तै जान्छन् । मेला पर्वमा यात्रालाई मनोरञ्जनपूर्ण गराउन गीत गाउँदै नाचगान गरी थकाइ मेट्ने गर्दछन् । यस्ता गीतहरूमा प्रकृति स्वयम् सङ्गीतमय हुन्छन् । जनकविकेशरी धर्मराज थापाका अनुसार हिमालको हिउँ गाग्रीमा भरेर नसकिए जस्तै रोदीका गीतहरू गाएर र लेखेर सकिन्न भनेका छन् । उच्च पहाडी भेकमा बसोबास गर्ने गुरुङजातिहरू मकैसिङको पीपलछाप र लामागाउँ तथा ताङ्लिचोकको पातिस्वाँरा, भैँडाबारी, घ्याबृङ गाउँमा मुख्य बसोबास भएकाले प्रकृतिको सरल, स्वच्छन्द, सान्निध्यमा रहेर मानवताको विशुद्ध सभ्यताको परिचय दिएका छन् । उनीहरूका गीतहरूमा वाद्यवादनको झङ्कारसँगै गीतको भाका र तालको सृष्टि हुन्छ । प्रकृति र मानव जीवनबीच सम्बन्ध रहेको देखाइएको हुन्छ । जस्तै :

काली गङ्गा कहाँ पऱ्यो विरह

जति सम्झ्यो झन् लाग्छ विरह ।

× × ×

सलल... बगेको गण्डकी

तिम्रो जोवन लेउ मलाई बन्धकी

बैनीको दया छ भने,

रोदीघर दाइ नाच्यो नभने ....

× × ×

हरियो भन्नु त काँचो पात पहेँलो बेसार

सकिने मेलो रहनै लाग्यो बाहुली पसार

तीनै र शहर नेपाल ज्यानमा सुनको गजुर

रातै र पऱ्यो भ्याउँकिरी बास्यो बिदा पाऊँ हजुर !

यी माथिका गीतहरूमा, प्रकृतिको वर्णन, प्रेमको भावुकता, दार्शनिक विचार प्रकट गरिएको पाइन्छ । आजको यान्त्रिक युगमा पुगेर पनि मानिस प्रकृतिबाट टाढा हुँदै गएको छ । तर रोदीगीतमा भने प्रकृतिमा खेल्ने चराचुरुङ्गीदेखि लिएर जूनघामसम्मका, खेतका गरादेखि लिएर हिमालका आँठा-आँठासम्मको चित्रण सजीवतासाथ व्यक्त भएका छन् ।[३]

४.३ निष्कर्ष

रोदी नेपाली लोकजीवनको त्यस्तो मनोरञ्जनगृह हो, जहाँ नेपाली मुटुको धड्कन सुन्न सकिन्छ । रोदीमा धेरै-धरै गीतहरू सृष्टि हुन्छन् । त्यसैले रोदीलाई लोकगीतको ठूलो हाँगाबिँगा भएको विशाल वृक्षका रूपमा लिन सकिन्छ । रोदीमा गाइने विभिन्न कर्मगीतहरू ठाडो भाका, तेर्सो भाका, सोरठी, मारुनीमध्येका अधिकांश गीतहरू पनि यस्तै कर्मभाव र कर्तव्यचेतलाई प्रेरित गर्नमा प्रसिद्ध छन् । यसको परम्परा ऋग्वेददेखि शुरु भएको र लोकगीतको प्रथम संकलनका रूपमा ऋग्वेदलाई नै लिएको पाइन्छ । ऋग्वेदको रचना पनि यही भूमिमा भएको मानिनाले रोदीगीतको प्रचलन पनि वैदिक कालदेखि नै भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

रोदीगीत गायनको उद्देश्य केवल मनोरञ्जनका लागि मात्र नभई जीवनको सौन्दर्य पक्षलाई टिप्ने भएकोले यसको उपयोगिता दरिलो छ । रोदीमा आयातीत संस्कृति घुसेर यसलाई बिटुल्याउने डर प्रत्येक सचेत नेपालीको मनमा छ । यसको विस्तृत वर्गीकरण गर्न, व्याख्या विश्लेषण गर्न, शोधको उद्देश्यअनुसार सीमाङ्कन गर्ने प्रयास गरिएकोले यसलाई सकेसम्म छोटकरीमा तर यथार्थ पक्ष केलाउने जमर्को गरिएको छ । ताङ्लिचोक र मकैसिङको गुरुङ लोकसंस्कृति र लोकसाहित्यको क्षेत्रमा अझ अनुसन्धान गर्न यसले टेवा पुऱ्याउने नै छ । रोदीको सौन्दर्यता, मनोरञ्जनपूर्ण, प्रकृति-चित्रण, मानव बीचको तादात्म्यता आदि समाजका वास्तविक जातीय सांस्कृतिक परम्परालाई संरक्षण गर्नु आवश्यक भइसकेको छ ।

---

३. कृष्णप्रसाद पराजुली, पूर्ववत् , पृ. ३१ ।

परिच्छेद - पाँच

उपसंहार

५.१ गुरुङ रोदीगीतको उपलब्धि

बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक राष्ट्र नेपाल क्षेत्रफलको दृष्टिले सानो मुलुक भए पनि हिमाल, पहाड र तराई गरी तीन प्रदेशहरू छन् । प्रशासनिक दृष्टिले पाँच विकासक्षेत्र, चौध अञ्चल, पचहत्तर जिल्लामा बाँडिएतापनि आउँदा दिनमा अझै अग्रगमनको सन्दर्भमा आउने संघीय रूपको प्रसङ्गमा गुरुङ (तमु) जातीय स्वशासनले स्थान पाएमा यसको सन्दर्भ र गुरुङ संस्कृतिले निश्चय नै एउटा स्वरूप लिनेछ । यहाँको प्राकृतिक, सांस्कृतिक र धार्मिक दृष्टिले मात्र नभई राजनीतिक रूपले समेत स्थान पाउने छ । त्यसमा चारलाखको हाराहारीमा पुग्न लागेको जनसंख्या भएको गुरुङ जाति र भाषाले पाउने स्थानमा गोर्खाली गुरुङ समुदायको पनि स्थान निर्धारण हुन सक्ने आशा गर्न सकिन्छ । भोलिको राजनीतिक एकाइमा जे जस्तो भएपनि वर्तमानमा तीन निर्वाचन क्षेत्र रहेको गोरखा जिल्लाको क्षेत्र नं. एक त्रिशूली नदीको उत्तरपाटो अत्यन्त भिरालो महाभारत पहाडको समथर भागमा रहेको गुरुङ बस्ती र त्यसको आसपासमा रहेका मगर, चेपाङजस्ता जनजाति र बाहुन-छेत्रीको पनि बसोबास रहेको छ । तिनीहरूसमेत दमै, कामी, सार्कीजस्ता दलितहरूको पनि यहाँका गुरुङ समुदायमा निकै प्रभाव परेको देखिन्छ ।

गोरखा जिल्लाभित्र बसोबास गर्ने सबै जातिहरूका आफ्नै मौलिक संस्कारहरू छन् । संस्कृति मानव जीवनसँग सम्बन्धित भएकाले यसले मानव जातिकै पहिचान गराउँदछ । गुरुङ संस्कृति पनि गुरुङ जातिकै परिचायक हो । गुरुङ संस्कृतिले यिनीहरूको सम्पूर्ण पक्षलाई समेटेको छ । यस्ता संस्कारहरूमा यिनीहरू आफ्ना रोदीगीतहरू गाउँछन् । यी संस्कारहरूमा पनि गुरुङ जातिकै परिचय लुकेको हुन्छ । ती गीतहरूमा सुख-दुख, हाँसो-आँसु, मिलन-बिछोड, आरोह-अवरोह, रीतिरिवाज आदि झल्किएको हुन्छ । गुरुङ रोदीगीत पनि लोकसाहित्यकै एउटा अङ्ग हो ।

५.२ गुरुङ रोदीगीतका चुनौतीहरू

प्राकृतिक पूजाका उपासक गुरुङ संस्कृतिभित्र बौद्धधर्म र परम्पराको प्रभावले देवी-देवता, कुलदेवता अन्य देवता आदिको पूजा गर्ने चलन रहेको छ । यिनीहरू दशैं, तिहार, बैशाखपूर्णिमा, ल्होसार, माघे सङ्क्रान्ति, चैतेदशैंजस्ता चाडपर्वहरू पनि मनाउने गर्छन् । गुरुङहरूले समय र परिस्थितिअनुसार आफ्ना संस्कारहरूमा परिवर्तन गर्दै लानु र पढेलेखेका नयाँ पुस्ताहरूमा परिवर्तन देखापर्नुले यिनीहरूको परम्परा, संस्कार, खानपिन, भेषभूषा आदिमा परिवर्तन आएको छ । यसरी भएको परिवर्तनले रोदीगीतमा पनि प्रभाव पारेको छ । कतिपय गुरुङजातिहरूले त बिस्तारै रोदी गीतहरू गाउनै छाडेका छन् । प्रामाणिक लिखित लिपि प्रशस्त नभएका कारण पुस्ता हस्तान्तरणमा परिवर्तन देखिँदै गएको र कतिपय ठाउँमा रोदीगीत लोप हुन समेत पुगेको छ । यस्तै कारणहरूले त्यहाँ आधुनिक नेपाली गीत एवं लोकगीतहरूले गुरुङ रोदीगीतको ठाउँ पनि लिन पुगेका छन् ।

अन्य जातीय लोकगीत सरह गुरुङ रोदीगीतमा पनि अनेक भेद र उपभेदहरू पाउन सकिन्छ । गोरखा जिल्लाको मकैसिङ र ताङ्लिचोकका गुरुङ संस्कृतिभित्र रहेको गुरुङ भाषिकाको लोप भएकाले त्यहाँका रोदीगीतहरूमा पनि पूरै नेपाली भाषाको प्रभाव परेको देखिन्छ । गुरुङ रोदीगीतलाई विषयवस्तु, लय, संरचनाका आधारमा वर्गीकरण गरी यसका भेद उपभेदअन्तर्गत संस्कार, प्रेम, पर्व, ठाडोभाका, तेर्सो भाका, मारुनी, सोरठी, लय, भाषा, कथन पद्धति, विषयवस्तु आदिमा वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ । गुरुङ समाजमा मौलो पूजा, छेवर, पास्नी, आदि संस्कारमा विभिन्न रोदीगीतहरू गाइन्छन् भने दशैं, तिहार, ल्होसार, बैशाख पूर्णिमा आदि पर्वहरूमा रोदी गीत गाउने चलन पाइएको छ तर हिँजोआज पश्चिमी संस्कृतिले बिस्तारै गाँज्न थालेकाले क्रमशः लोपहुनसक्ने जानकारहरू बताउँदछन् । समयमै यसलाई संरक्षण गर्न अबको पुस्ता लागि पर्नुपर्ने चुनौतीका रूपमा खडा भएको छ ।

५.३ निष्कर्ष

नेपाल सयौं थुँगा फूलको मालाको रूपमा स्विकारिएको वर्तमान सन्दर्भमा मालामा प्रत्येक फूलको थुँगाहरूको सुन्दरताको महत्व भएजस्तै नेपाली संस्कृतिको मालाभित्र रोदीरुपी फूलको सुन्दरता पनि महत्वपूर्ण हुन आउँछ। आजसम्मको विश्लेषणमा ओइलाएर झर्न लागेका रोदीगीत एवं लोकसंस्कारलाई जगेर्ना गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । गुरुङ भाषाको आफ्नो लिपि विकसित नभएको कारणले गर्दा यस्ता रोदीगीतहरू मौलिक तर लिपिबद्ध हुन सकेका छैनन् । शिक्षाको अभाव र मौखिक परम्पराले गर्दा यी रोदीगीतहरू लोपोन्मुख अवस्थामा पुग्नुलाई सम्बन्धित सबै पक्षको चिन्ता हुनु आवश्यक छ।

यस अध्ययनपत्रले गोरखा जिल्लाको मकैसिङ र ताङ्लिचोकका गुरुङ संस्कृतिभित्र लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेको रोदीगीतहरूको खोजी गरी संक्षेपमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । 'गुरुङ संस्कृतिमा रोदीगीतको अध्ययन' विषयको गहिराईसम्म पुगेर अध्ययन गर्ने प्रयाश हुँदाहुँदै पनि सबै पक्षको पूणै अध्ययन गर्न सम्भव नभएकाले शोधको उद्देश्य अनुसार सीमाङ्कन गर्ने प्रयाश गरिएको छ। गुरुङ लोक संस्कृतिका विभिन्न पक्षहरूको गहन खोजी हुनसक्ने सम्भावनाहरू अध्ययनको क्रममा पत्ता लागेपनि यस अध्ययन पत्रमा समेट्न नसकिएकाले अनुसन्धानकर्ताहरूको लागि ध्यानाकर्षण गराउन आवश्यक देखिन्छ। यो अध्ययनपत्रको अध्ययनबाट भविष्यमा गुरुङ रोदीगीतका पारखी र अनुसन्धानकर्तालाई यो उत्कृष्ट सामग्री बन्न सक्नेछ भन्ने आशा गर्न सकिन्छ।

गुरुङ जातिको रोदीगीतका सम्बन्धमा केही अध्ययन अनुसन्धान भएपनि यस क्षेत्रमा विस्तृत रूपमा भने भएको देखिदैन। प्रस्तुत गोरखा जिल्लाको ताङ्लिचोक र मकैसिङका गुरुङ संस्कृतिमा रोदीगीतको अध्ययनमा समावेश भएका विषयवस्तुहरू समेटिएको यस अध्ययन पत्र भविष्यमा गुरुङरोदीगीतका पारखी, अनुसन्धानकर्ता, अध्ययनकर्ता आदिलाई प्यास मेट्न सक्ने घटा बन्न सक्नेछ भन्ने आशा लागेको छ। यसभित्र समावेश भएका कतिपय विषयवस्तुहरू

स्थलगत सर्वेक्षण र त्यहाँका स्थानीय व्यक्तिहरूको प्रत्यक्ष अनुभूति समावेश भएकाले गुरुङ जातिको रोदीगीत सम्बन्धी इतिहासको खोजी गर्नेहरू पनि यसबाट लाभान्वित बन्न सक्नेछन् ।

Political Map of Nepal
N
CHINA
(Tibet)
Gurung Residence
INDIA
(Uttar Pradesh)
INDIA
(Bihar)
INDIA
(Sikkim
Humla
Bajhang
Mugu
Jumla
Dolpa
Mustang
Doti
Achham
Kailali
Rukum
Manang
Surkhet
Bardia
Salyan
Rolpa
Baglung
Kaski
Lamjung
Gorkha
Rasuwa
Banke
Dang
Pyuthan
Syangja
Tanahu
Dhading
Nuwakot
Palpa
Kapilbastu
Nawalparasi
Chitwan
Makwanpur
Dolkha
Sankhuwasabha
Taplejung
Parsa
Bara
Sindhuli
Sarlahi
Mahottari
Siraha
Saptari
Sunsari
Morang
Jhapa
Ilam
Map not to Scale
Copyright © 2006 Compare Infobase Limited

Cheo Himal
Manaslu
Samagaon
Nagadi Chuli
Manaslu Eco-Tourism Area
Longtangkharka
Ganesh Himal
Dudh Pokhari
Rulicheta
Apun
Gumda
GORKHA
Dhunchet
Swopani
Chisapani
Harmi
Chyangdi
GORKHA
Manakamana
MAP OF NEPAL
GORKHA DISTRICT
Gurung Residence

क. **सन्दर्भ सामग्री सूची**

अ) पुस्तक विवरण

१. अर्याल, भैरव, अनन्त गहिराइमा पाँच औंला, **हाम्रो संस्कृति,** काठमाडौं, २०२५ ।

२. कन्दङ्वा, काजीमान, **गुरुङ संस्कृति**, रोधी ।

३. गुरुङ, जगमान, **गुरुङ जाति र संस्कृति,** पोखरा, २०३४ ।

४. चेमजोङ, इमानसिंह, **ए हिस्ट्री एण्ड कल्चर अफ किराँत पिपुल** ।

५. तमु, खुशीमान , **गर्भमा लुकेका तमुवानका लोककथाहरू,** काठमाडौं, १९९२ इ. ।

६. न्यौपाने,रघुनाथ ,**प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्य र परम्परा**, काठमाडौंः त्रि.वि.२०३८ ।

७. तमु , भोंवर पाल्जे , **हामी र हाम्रो कुल धर्म तथा परम्परा ।**

८. थापा ,धर्मराज, **गण्डकीका सुसेली,** काठमाडौंः रा.प्र.प्र., २०३० ।

९. थापा, धर्मराज, **मेरो नेपाल भ्रमण,** पोखराः सावित्री थापा, २०१६ ।

१०. पन्त, कालीभक्त, **गीत सुधारको राष्ट्रिय बाटो,** काठमाडौंः २०३३ ।

११. पन्त, देवकान्त, **डोटेली लोकसाहित्य,** काठमाण्डौंः नेपाल र एसियाली अध्ययन संस्थान,२०३२ ।

१२. पराजुली, ठाकुरप्रसाद, **नेपाली साहित्यको परिक्रमा,** काठमाडौंः विद्या प्रकाशन २०४५ ।

१३. लोहनी, लक्ष्मण, **रोदीघर,** दो.सं., काठमाडौंः रत्न पुस्तक भण्डार, २०२२ ।

१४. शर्मा, जनकलाल ,**हाम्रो समाज एक अध्ययन,** काठमाडौंः साझा प्रकाशन, २०३४ ।

१५. श्रेष्ठ , डा.दयाराम र शर्मा, मोहनराज ,**नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास,** काठमाडौँः साझा प्रकाशन, २०६३ ।

ख. सन्दर्भ पत्रिका सूची

अ) पत्रिका विवरण

१. गुरुङ ,कृष्ण, **गुरुङ जातिको परम्परागत लोकसंस्कृति रोधी, रोधी,** वर्ष १, अङ्क १ २०४९ ।

२. गुरुङ ,डा. हर्क, गुरुङ जातिबारे, **तमु,** वर्ष १, अङ्क १, २०३८ ।

३. घोताने, सी.बी. ,हामी र हाम्रो इतिहास, **तमु सुँ ताँ,** वर्ष १, अङ्क १, २०५० बैशाख ।

४. **तमु ह्युल साँ ताँ,** वर्ष २, अङ्क १, २०६७ ।

५. तामाङ, अजितमान, **गोरखापत्र**, शनिवासरीय परिशिष्टाङ्क, २०६७ फागुन २१ ।

६. न्यौपाने, रघुनाथ ,**झङ्कार,** वर्ष १७, अङ्क ५, २०३२ ।

७. पराजुली, कृष्णप्रसाद, **नेपाली लोकगीतमा सामाजिक र सांस्कृतिक प्रतिबिम्ब,** पाठ्यक्रम विकास, पूर्णाङ्क २८, २०४९ ।

८. पराजुली, कृष्णप्रसाद, **सोरठी नाट्य गाथा, बिन्दु,** पूर्णाङ्क ३४, जनवरी-मार्च, १९९५ इ. ।

९. पराजुली, कृष्णप्रसाद, **नेपाली संस्कृतिको मौलिकता, रूपरेखा,** पूर्णाङ्क ६२, २०२३ ।

१०. विष्ट, डोरबहादुर, **पिपुल्स अफ नेपाल,** काठमाडौँः नेपाल सरकार सूचना विभाग, १९६७ ।

ग. व्यक्ति सम्पर्क

क्या. कालु गुरुङ, बक्राङ , गोरखा ।

गोकुलप्रसाद अधिकारी, मकैसिङ , गोरखा ।

चन्द्रबहादुर गुरुङ, मकैसिङ, गोरखा ।

जगनसिङ गुरुङ , गोरखा न. पा., गोरखा ।

ह. डम्बरबहादुर गुरुङ, मकैसिङ, गोरखा ।

शि. डिलबहादुर गुरुङ, पीपलछाप, मकैसिङ, गोरखा ।

बयोवृद्ध दुर्गाबहादुर गुरुङ, मकैसिङ, गोरखा ।

शि. देउबहादुर गुरुङ, ताङ्लिचोक, गोरखा ।

बेदबहादुर थापा , ताङ्लिचोक, गोरखा ।

यदुप्रसाद अधिकारी, मकैसिङ , गोरखा ।

स्थानीय बूढापाका तथा रोदीका सदस्यहरू ।

परिशिष्ट

घाटु नृत्यका नर्तकीहरू

घाटु नृत्यका नर्तकीहरू नृत्य गर्दै

घाटु नृत्यका नर्तकीहरू

गुरुङ विवाहको तस्वीर

दुलहा दुलहीलाई टीका लगाइँदै

दुलहा दुलही सम्मान स्विकार्दै

गुरुङ दुलहा दुलही

गुरुङको छेवरमा मावलीबाट टीका लगाइँदै

टीका ग्रहणपछिको तस्वीर